

Sayı : 13

Sene : 1983 - 1987

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Prof. Dr. İBRAHİM KAFESOĞLU
HATIRA SAYISI

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1987

ŞEYHÜLİSLÂM SUN'ULLAH EFENDİ

Mehmet İpşirli

XVI. asır sonları ile XVII. asır başlarının Osmanlı İlimiye Teşkilâtında bir dönüm noktası teşkil ettiği konusunda bir çok muasır tarihçiler adetâ görüş birliği içerisindeyler. Başta Koçi Bey olmak üzere bu tarihçi ve gözlemciler, bu dönemde ortaya çıkan olaylar ve siyasî gelişmelerin böyle bir netice doğurduğunu örnekler ile anlatmaya ve çareleri üzerinde durmağa çalışmışlardır¹.

Bu karışık ve hareketli dönemde yaşamış olan Sun'ullah Efendi, III. Mehmed ve I. Ahmed devirlerinde dört defa meşihat makamına getirilmiş, siyasî mülâhazalarla sık sık görevden alınmış, devrinin çok çeşitli problemlerine tedbir ve çareler aramak mevkiinde bulunmuş bir kişidir.

Sun'ullah Efendi², Kanunî Sultan Süleyman kadiaskerlerinden Cafer Efendi'nin³ oğlu olup 960/1553 yılında İstanbul'da doğmuştur. Önceleri babasından ve Fuzayl Çelebi'den⁴ ders almış, daha sonra

1 Koçi Bey, Gelibolulu Mustafa Âli ve Mustafa Selânikî gibi müellifleri bunlar arasında sayabiliriz.

2 Hayatı hakkında derli-toplu bilgi bulabileceğimiz eserler arasında Nev'î-zâde Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik*, İstanbul 1268, s. 552-7; Rif'at Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, (taşbaskıdan tıpkıbasım), İstanbul 1978, s. 39-42; *İlmiye Salmâmesi*, İstanbul 1334, s. 422-6; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, III, 233-4 sayılabilir.

3 Ebussu'ûd Efendi'nin amcası Abdünnebi Efendi'nin oğludur. Medrese tahsilinden sonra, Manisa müftülüğü, Şam kadılığı, Anadolu kadiaskerliği gibi önemli görevlerde bulunmuş, II. Selim'e hocalık yapmıştır. 985/1577-8'de vefat etmiş, Eyüb'de Kasım Paşa camiine defn edilmiştir. Atâ'î, s. 136-7; *SO*, II, 70.

4 Fuzayl Çelebi, Zenbilli Ali Efendi'nin oğludur. Medrese tahsilinden sonra çeşitli yerlerde tedris görevinde bulunmuş, Bağdad, Haleb ve Mekke'de kadılık yapmıştır. 991/1583'de vefat etmiş, Zeyrek'te babası yanına defnedilmiştir. Bir çok eser telif etmiştir. Atâ'î, s. 275-8; *SO*, IV, 24.

Ebussuud Efendi'ye intisab ederek, en güzide talebeleri arasına girmiş ve 977/1569 da ondan mülâzim olmuştur.

Mülâzemeti müteâkib ilk olarak Ramazan 978/Ocak-Şubat 1571 de 40 akçe ile Beşiktaş'ta Hayreddin Paşa Medresesi'nde⁵ vazifeye başladı⁶. Safer 981/Haziran 1573 de bu Medreseden ayrıldıktan sonra bir süre hangi görevde bulunduğu bilinmemekteyse de bu sırada muhtemelen İstanbul'da mülâzemette vulunarak kadiasker divanına devam etmiş⁷, Muharrem 984/Nisan 1576'da ise Mahmud Paşa Medresesi'ne⁸ müderris olmuştur. Şevval 987/Kasım-Aralık 1579'da Zemahşeri'nin⁹ Bakara suresi tefsirine dair yazdığı risale bulunmaktadır. Bu, muhtemelen onun, Mahmud Paşa Medresesi'nden sonra Cumadélülâ 988/Haziran-Temmuz 1580'de Şah Sultan Medresesi'ne¹⁰ tayin için hazırladığı takrir dersi olmalıdır. Çünkü, eserin başında Sun'ullah Efendi'nin bu risaleyi yazarak camide takrir ettiği, kendisine Sultaniye-i Cedide Medresesi tevcih edildiği belirtilmektedir¹². Ancak risalenin takriri ile görev tarihi arasında uzunca bir süre bu-

5 Medrese için bk. C. Baltacı, *XV-XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 242-3.

6 Atâ'î, s. 553.

7 Medreseden mezuniyetten sonraki bekleme ve staj dönemine «mülâzemet» adı verildiği gibi, daha sonraki dönemlerde İstanbul'a gelip kadiasker divanına devama da «mülâzemet» denilmektedir. Bu konuda örnekler için bk. Mehmet İpşirli, «Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi zamanına ait mülâzemet kayıtları», *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 221-32.

8 Mahmud Paşa'nın biri İstanbul, diğeri Edirne'de olmak üzere iki medresesi bulunmaktadır. Atâ'î, Sun'ullah Efendi'nin bunlardan hangisinde görev yaptığını belirtmemekle birlikte, o sırada İstanbul'da bulunduğu ve kaynaklarda her hangi bir şehir değişikliğinden bahsedilmediğine göre Mahmud Paşa'nın İstanbul'daki medresesi olması gerekir. Mahmud Paşa'nın Medreseleri için bk. Baltacı, s. 289-294.

9 Carullâh ez-Zemahşeri (ö. 538/1143-4), Türk asıllı meşhur bir müfessirdir. «*Keşşâf*» adlı tefsiri bilhassa belâgat yönünden mükemmel bir eser olup, Osmanlı Medreselerinde en çok okunan, İstinsah edilen ve üzerine şerh ve haşiye yazılan bir eser idi.

10 Yavuz Sultan Selim'in kızı, Lütfi Paşa'nın zevcesi Şah Sultan'ın İstanbul'daki Medresesi, bk. Baltacı, s. 436-7.

11 Şah Sultan'ın Medresesi 981/1573-4 de zaviye'den medreseye çevrildiği için «Cedide» denilmiş olması muhtemeldir.

12 Risâle'nin başında bu husus şu şekilde belirtilmektedir :

lunmaktadır. Bu, imtihan ile tayinin tekemmülü safhası arasında geçen süre olabilir.

Sun'ullah Efendi aynı yıl içinde Şaban 988/Eylül-Ekim 1580'de Hankah Medresesi'ne tayin edilmiş, Şaban 990/Ağustos-Eylül 1582'de ise Sahn-ı Seman müderrisi olmuştur. Buradaki müderrisliğinin üç yıl kadar devam ettiği görülmektedir. Kasımpaşa Kulaksız mezarlığında Yahudilerin gürültü ederek Müslümanları tedirgin etmeleri üzerine açılan tahkikata Galata kadısı ve Beyazıd mütevellisi ile birlikte 17 Cumadelülâ 993/17 Mayıs 1585 tarihli fermanla Semaniye Müderrisi Sun'ullah Efendi'nin de tayini bu sıradadır¹³.

Şevval 993/Ekim 1585'de Şehzâde Medresesine, Şaban 996/ Temmuz 1588'de Vâlide Nurbânû Sultan'ın Üsküdar'daki Medresesine (Vâlide-i Atîk Medresesi) müerris olmuştur¹⁴.

Sun'ullah Efendi'nin bundan sonra geleneğe uygun olarak kadılık mesleğine geçtiğini görüyoruz. Zilkade 998/Eylül 1590'da Ebussuud-zâde Mustafa Efendi yerine Bursa kadılığına tayin edilmiştir. Selânikî bu tayinden bahsederken Bursa'da büyük bir yangının çıktığını, bir kısım insanlar üzerine duvarlar yıkılarak şehid olduklarını ve bu sırada Mustafa Efendi'nin Bursa kadılığından azledilerek Vâlide müderrisi Sus'ullah Efen'dinin tayin olunduğunu yazmaktadır¹⁵.

Sun'ullah Efendi bundan sonra süratle ilerliyerek Cumadelahire 999/Nisan 1591'de Bostan-zâde Mustafa Efendi yerine Edirne kadı-

هذه الرسالة للمخدوم الفاضل مجمع مفاخر الفضائل و الفواضل المحقق الالمامه و المدقق
الفهامه صنع الله افندي المدس بمدرة محمود إشاكتها للدرس العام . ثم ان المخدوم الفاضل
صاحب هذه الرسالة تولى المدرسة الجديدة السطانية ايضاً . فقد ايضاً مجلساً عالياً في الجامع
من اول تفسير سورة البقره للمحشرى في اواخر شوال سنة ٩٨٧ .

Süleymaniye, Kasıdecî-zâde, nr. 675, vr. 108a (*Risâle* bu mecmuanın 108a-118b varakları arasında bulunmaktadır).

13 BA. *Mühimme* LVIII, 111/103.

14 Buradaki görevi için Atâ'î «Ol buk'a-i celllede ka'ide-i eslâf üzere meclis-i hâss-i ulemâ-i a'lâm ve akd-i cem'iyet-i ders-i âm etmişler idi» demektedir, Atâ'î, s. 553.

15 Mustafa Selânikî, *Târih*, İstanbul 1281, s. 268. Buradaki ifadedden, kadının yangında kusurlu görülerek, görevden alındığı anlamı çıkmaktadır.

lığına¹⁶, 29 Receb 1000/11 Mayıs 1592'de Mevlânâ Muslihiddin Efendi yerine İstanbul kadılığına tayin edilmiştir¹⁷. Aynı sene içinde 9 Şevval 1000/19 Temmuz 1592'de Anadolu kadiaskerliğine¹⁸, bir yıl sonra 13 Şevval 1001/13 Temmuz 1593'de Rumeli kadiaskerliğine tayin olunmuş¹⁹ ve iki seneye yakın bu görevde kalmıştır²⁰.

Sun'ullah Efendi'nin Rumeli kadiaskerliği zamanında kendi divanında (mahkemesinde) bakmış olduğu davalara âit bir defter İstanbul Şer'îye Sicilleri, Rumeli Sadareti Mahkemesi'nde bulunmaktadır²¹.

III. Mehmed'in cülûsunda yeni Padişâh'a biat eden devlet erkânı arasında Rumeli Kadiaskeri olarak Sun'ullah Efendi de bulunmaktadır²². Cülûsu müteâkıb, ileri gelen devlet erkânı arasında yapılan tayin ve aziller sırasında Sun'ullah Efendi de Rumeli kadiaskerliğinden azledilmiş, mutad tekaüd ücretinden başka «hil'at-ı fâhire» ile de padişahın iltifatına mazhar olmuştur. Muharrem 1007/Ağustos 1598'de ise tekaüdlük ücretine yevmî 50 akçe zam yapılmıştır.

Sun'ullah Efendi mesleğinde mutad olan bu devri kademe kademe tamamadıktan sonra 12 Rebiülevvel 1008/2 Ekim 1599 tarihinde ilmiye mesleğinin en yüksek pâyesi olan şeyhülislâmlık makamına tayin edilmiştir²³. Bu makama geldikten sonra, toplum meseleleriyle

16 Selânikî, *Târih* s. 268.

17 Selânikî, *Târih*, s. 317. Bu tarihte gerek Edirne'ye, gerekse İstanbul'a ulemâ arasında geniş çaplı silsile halinde tayinler yapılmıştır.

18 Selânikî, *Târih*, s. 327.

19 Selânikî, *Târih*, Süleymaniye, Esad Efendi ktb. 2259, vr. 180b.

20 Sun'ullah Efendi'nin Rumeli Kadiaskerliğinde bulunduğu sırada, Müderris Mehmed Nihâli Efendi, Sun'ullah Efendi'ye karşı «şer-i şerife muhâlif ve edebe mugâyir» sözler söylediği için müderrislikten azledilmiştir. *Târih-i Silsile-i Ulemâ*, Esad Efendi ktb. nr. 2142, vr. 61b; Atâ'i, s. 619.

21 İstanbul Şer'îye Sicilleri Arşivi, Rumeli Sadareti ve Şer'atciliği Defterleri nr. 21. 80 varaklık bu defterdeki davalar Rebiülevvel 1002 - Rebiülâhîr 1003 tarihleri arasında bulunmaktadır. Defterin kapağında «*Hâzihî Mecelletün li-en yüktebe fihâ sûretü's-sicillât el-vâkı'a fi zemeni a'lemü'l-ulemâ efdalül'l-fudalâ Sun'ullâh Efendi b. el-Mevlâ el-merhûm Ca'fer Efendi el-Kâdi bi-asâkiri Rûmilî el-ma'mûre. Hurrire fi evâsıtı şehri recebü'l-mürecceb, li-sene isneteyn ve elf.*

22 Selânikî, *Târih*, vr. 244a

23 Selânikî, *Târih*, vr. 446b.

ciddî bir şekilde ilgilendiği görülmektedir. Tarihçi Mustafa Selânikî, bu sırada Sun'ullah Efendi'nin önlenmesini istediği hususları şu şekilde vermektedir²⁴ :

Müftî Efendi hazretlerinin münkerât men buyurup nizâm u intizâm için ıslâh-ı âleme cidd ü cehd buyurdıklarıdır.

Ve Müftî'l-enâm ve Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi hazretleri «Selâtîn-i izâm câmi'lerinde mevlûdu'n-Nebî okundukda mütevellîler ekâbir ü a'yâna münakkaş siniler ile nebât u akideler ve sırça maşrabalar ile envâ'-ı eşribeler çeküp, halkun üstünden geçüp, fukarâ vü müsâfirin ü mücâvirin hakk-ı nazarı kalup, bir çirkin bit'atdür» diye vakfun böyle itlâf u isrâfâtına rızâ göstermeyüp, «Hasbeten li'llâh medreselerde ve tab'hânelerde fukarâ vü mesâkini it'âm eyleyüp, şart-ı vâkîfî yerine getirürsenüz hoş, ve illâ gitdükçe bid'at-ı seyyi'e izdiyâd bulup, evkâfa sakîl bahâlar ile muhâsebe yazmak nâ-meşrû' fâsid neshedür» diyü men' eylediler. Ve «Mutlaka tâ'ife-i nisâ âşikâre bazarlarda ricâl arasında gezmeyeler» diyâ nidâlar itdürdiler. «Ve Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri elbette hükâmî rüşvet almakdan men' ü zecr eyleyüp, nisâ ve tavâşî umûr-ı mülk ü saltanatda medhalleri olmayup ve dirhem ü denânîr ahvâline küllî teşevvüş tatarruk eylemişdür. Alâ eyyi hâl bezl-i makdûr eyleyüp, âbâ vü ecdâd-ı izâmları zamânlarında altın ve gümüşü ne vechile kullandırlardı? Hâlâ gayet perîşân hâl olmuşdur. Azîm tedârük ile tekayyüd olmak gerekdür ve illâ neticesi yaramazdur. Ve tarik-ı ilm kemâl mertebe muhtell ü müşveş olmuşdur. Nizâm u intizâm bulmazsa hâl be-gâyet müşkildür. Elbette hüsn-i re'y ü tedbîr gerekdür» diyü te'kidât eylediler.

24 Selânikî, *Târih*, vr. 446b-447a.

Ramazan 1008/Nisan 1600'de cereyan eden Yahudiyye Kera Kadın (Esther Kira) hadisesinde Sun'ullah Efendi'yi görmekteyiz. Bu kadın Harem-i hümayûn'la yakınlık kurarak, bundan büyük menfaat sağlamış ve bir çok kimsenin, bu arada Sipahîlerin mağdur olmasına sebep olmuştur. İstanbul gümrüğünün iltizamı karşılığında verdiği kalb akçelerin Sipahilere ulûfe olarak dağıtılması askeri galeyana getirmiş ve Sipahiler, topluca Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'ye gelerek, kendilerine değeri düşük akçe verilmesine sebep olan Yahudiyye Kera Kadın'ın katli için «fetva» almak istemişler, Su'nullah Efendi, Zimmiyyenin katlinin şer'an caiz olmadığını, şehirden sürülmesini temin edeceğini söylemiş ve «varun bir arzuhal yazın getirün. Muradımız ne ise ben saadetlü Padişâh hazretlerine gönderüyüm, Hatt-ı hümayûnlarıyla cevap buyursunlar» demiş ise de, olay yatışmamış ve gelişen olaylar neticesinde Kera ve iki oğlu katledilmiştir. Bu durumdan çok müteessir olan Valide Safiyye Sultan, olayı önlemediği için damadı Halil Paşa'yı ve Sipahilere cesaret veren Sun'ullah Efendi'yi suçlamış ve bu nevi davranışların devlet için bir leke olduğunu söylemiştir²⁵.

1009 yılı ortalarında Eflak Voyvodası Mihal (Mihai Viteazul)'in elçisi Dimo, Yanova ve Lipva kaleleri ahvalini Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem İbrahim Paşa ile serhatte görüştüktan sonra Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmişti. O sırada İstanbul'da sadaret kaymakamı olan Hâfız Ahmed Paşa, daha önce Mihal ve elçisi Dimo'nun kendisini aldattığı ve bir çok Müslümanın ölümüne sebep olduğunu hatırlayarak bunun intikamını almak üzere elçiyi hapsedip, meseleyi Sun'ullah Efendi'den istifta ettiğinde Şeyhülislâm, «Gerek Mihal ve gerek elçisi olan mel'un-ı pür mekr ü âlin bir vechile ahd ü emânı şer'an makbûl olmayup, elbette katl ü tenkîl olunmaları vâcibdir» şeklinde mufassal bir fetvâ vermiş, buna istinaden Hâfız Paşa Dimo'yu çengele urup siyaset etmişti. Bu hadiseye çok içerleyen Sadrazam İbrahim Paşa, Valide Safiyye Sultan ve Babüssaâde Ağası'na mektub ve arzlar yazıp, Dimo'nun öldürülmesini akla ve şeriate aykırı ve kendisine bir ihanet saymıştı. Bu mektub ve arzlar III. Mehmed'e sunulduğunda Şaban 1009/ Şubat-Mârt 1601 de Hâfız Ahmed Paşa Sadaret Kaymakamlığından hemen alınmıştı²⁶.

25 Selânikî, *Târih*, vr. 463b-465b.

26 Na'imâ, *Târih*, I, İstanbul 1281, 247-9.

Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi, bu sırada merkezi büyük çapta meşgul eden âsi Kara-Yazıcı Abdülhalim'in affedilip Çorum'a sancak-beyi olarak tayininde de etkili olmuştur. O sırada, Sun'ullah Efendi'nin yeğeni olan Çorum kadısı Çelebi Kadı, Sinan Paşa-zâde Serdar Mehmed Paşa'nın Kara-yazıcı'dan daha çok halka eziyet ettiği, Kara-Yazıcı'nın her hangi bir kötülüğü olmadığı meâlinde amcasına mektup yazmış, Sun'ullah Efendi de meseleyi yatıştırmak için bu yönde teşebbüslerde bulunmuştu²⁷. Sivas Beğlerbeğisi'nin de aynı şeyleri yazması üzerine Serdar Paşa azledilmiş, Kara-Yazıcı da Çorum Beğlerbeğiliğine tayin olunmuştu. Ancak daha sonra Kara-Yazıcı'nın tekrar karışıklıklar çıkarması Sun'ullah Efendi'yi müşkil duruma sokmuştu²⁸.

Sun'ullah Efendi, olayların seyrinden oldukça hareketli geçtiği anlaşılan bu ilk meşihatinden 2 Safer 1010/2 Ağustos 1601 tarihinde ayrılmış²⁹, 19 Safer'de, kendisine şeyhülislâm mâzûllerine verilen 500 akçe ulûfe tahsis edilmişti³⁰.

Sun'ullah Efendi'nin bu sırada fetvadan azli Yemişçi Hasan Paşa³¹ ile olan ihtilâfından ileri gelmişti³². Damad İbrahim Paşa'nın

27 Sun'ullâh Efendi'nin yeğenin, amcası adına Kara-Yazıcı'dan 30.000 altın aldığına, böylece bu mektubu yazdığına dair bir iddia kaynaklarda zikredilmektedir. Na'imâ, *Tarih*, I, 313.

28 Mustafa Akdağ, «Kara-Yazıcı» *İA*, VI, 339-342; İ. Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1950, 202-3.

29 Danişmend, *Kronoloji*, III, 526; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, İstanbul 1286, 147 ve Na'imâ, *Târih*, I, 253 (Her iki kaynakta haber olarak vermekte, kesin tarih vermemektedir).

30 «Bundan akdem Müftî olan Sun'ullâh Efendi hazretlerine ber-vech-i tekaüd yevmî 500 akçe vazife ve sâir müftî olup müteka'id [olanlara] virilil geldiği üzre yigirmi kile buğday...» verilmesi belirtilmektedir, 19 Safer 1010/19 Ağustos 1601, BA. MAD. 18155, s. 4.

31 Hasan Paşa Arnavud asıllı olup, çaşnigir-başılık, kapucı-başılık, yeniçeri ağalığı ve kubbe vezirliği gibi görevlerde bulunmuş, 1010/1601 de sadrazam olmuş, 1012/1603'de idam olunmuştur. *SO*, II, 126-7; Orhan F. Köprülü, «Hasan Paşa» *İA*, V/1, 330-4.

32 Yemişçi Hasan Paşa olayı ve Sun'ullâh Efendi'nin hadiselere müdahalesi, bu olaylara bizzat şahid olan Hasan Bey-zâde tarafından ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu çalışmada Yemişçi olayı, esas olarak Hasan Bey-zâde den alınmakla birlikte zaman zaman diğer kaynaklara müracaat edilmiştir. N. Aykut, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, (Basılmamış doktora tezi) İstanbul 1980, II, 232-263.

cephede vefatı üzerine o sırada Kubbe Veziri ve Sadaret Kaymakamı olan Yemişçi Hasan Paşa 21 Muharrem 1010/22 Temmuz 1601 de sadarete getirilmiş³³, ayrıca Damad İbrahim Paşa'dan dul kalan III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan³⁴ kendisine nikahlanmış ve bu arada Paşa'ya bir hayli menkul ve gayri-menkul hibe ve temlik edilmiştir.

Serdar-ı Ekrem sıfatıyla sefere gitmesi istenilen Hasan Paşa, mevsimin ilerlemiş bulunduğunu, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın orduyu idare edip kendisinin hazırlık ve tedarik yaparak baharda hareket etmesinin uygun olacağını Padişah'a arz etmiş ise de, Sun'ullah Efendi'nin Sadrazamın derhal gitmesi hususunda III. Mehmed'e ısrarla yaptığı telkinler üzerine Yemişçi'nin hemen hareketi için فرمان çıkmıştı³⁵.

Sun'ullah Efendi'nin bu tutum ve müdahalesinden rahatsız olan ve kendisini emniyette hissetmeyen Hasan Paşa, Şeyhülislâm başta olmak üzere ilmiye ve seyfiye ricâlinden bir çok kimsenin azlini sağlamadan ayrılmamıştı. Hatta bu mansıb değişikliklerinde çok ileri gittiği için bir çok kimseyi de mağdur edip gücendirmişti³⁶.

Sun'ullah Efendi'nin bir yıldan fazla süren mâzûliyet döneminde de devlet meselelerinden uzak kalmayarak hadiseleri yakından takip ettiği görülmektedir. Nitekim Yemişçi Hasan Paşa'nın sefere hareketi esnasında Sadaret Kaymakamı olarak bıraktığı Damad Halil Paşa'nın³⁷ rüşvet yediğinin Sun'ullah Efendi tarafından Padişah'a

33 Na'imâ (*Tarih*, I, 252) tarihi 20 Muharrem 1010 olarak vermektedir. Burada Danişmend'in verdiği tarih esas alınmıştır.

34 Hayatı için bk. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadımları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 45.

35 Hasan Bey-zâde, Sun'ullah Efendi'nin bu fikir ve davranışında hatalı olduğunu, Serdar'm ertesi sene Nevruz'da hareket etmiş olması halinde çok daha iyi neticenin elde edileceğini belirtmekte ve «bu bâbda Mevlânâ-yı merkûmun hatâ-i fâhişi mukarrer ve ziyâ-ı şemsden azhardır» demektedir. Hasan Bey-zâde, *Tarih*, Tez, II, 232-3.

36 Na'imâ bu durumu şu şekilde ifade etmektedir : «...ammâ bu ibrâm için Sun'ullâh Efendi'ye bi-huzûr olup, mesned-i fetvâdan azl itdirmeyince hareket etmedi. Der-i Devlet'de manâsıb-ı ilmiyye ve seyfiyyeyi kendü re'yi üzre münâsibine tevcih idüp, sadr-ı fetvâdan Edirne pâyesine varınca tebdil ü tağyir kimini terfi' ve kimini azl ile tahkîr etti». Na'imâ, I, 253.

37 Halil Paşa Bosna asıllı olup, Enderun'da yetişerek silâhdarlık, yeniçeri ağalığı, Konya ve Anadolu valiliği, Kapudan-ı deryalık, kubbe vezirliği ve sada-

arzedilmesi üzerine derhal kaymakam, görevden alınmış³⁸, yerine Saatçı Hasan Paşa³⁹ getirilmişti. Ancak, Saatçı'nın kaymakamlığı sırasında Anadolu'daki karışıklığın büsbütün artması dolayısıyla Saatçı da azledilerek, Sun'ullah Efendi ile sıkı teması olan Güzelce Mahmud Paşa⁴⁰ Sadaret Kaymakamlığına tayin edilmiştir.

Sun'ullah Efendi, oldukça faal geçtiği yukarıdaki örneklerden anlaşılan, mâzûliyet döneminden sonra 22 Receb 1011/5 Ocak 1603 tarihinde Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin azliyle boşalan meşihat makamına ikinci defa getirilmiştir. Sun'ullah Efendi'nin ancak otuz dört gün devam eden⁴¹ bu ikinci meşihati dönminde İstanbul'da önemli siyâsî hadiseler olmuş, bunların neticesinde 26 Şaban 1011/8 Şubat 1603 de Sun'ullah Efendi azledilerek Ebülmeyâmin Mustafa Efendi meşihat makamına getirilmiştir⁴².

Sun'ullah Efendi'nin bütünüyle içinde bulunduğu bu hadiseler Osmanlı İlimiye Teşkilâtının olduğu kadar Osmanlı siyasi ve askerî tarihinin de önemli olaylardır. Bunlar özellikle yeniçeriler ile sipahiler arasında düşmanlığın yerleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur⁴³.

Bu sırada olaylar şöyle gelişmiştir :

Yemişçi Hasan Paşa serhadlerde önemli bir başarı kazanamamış, ayrıca İstanbul'da hadiselerin aleyhine geliştiği kendisine duyurulması üzerine alelacele adamlarıyla birlikte yola çıkmıştır. İstanbul'a geceleyin giren Paşa, kendisine temlik edilen İbrahim Paşa sarayına gitmiş, o gece sadaret kaymakamı Mahmud Paşa ile görüşmüş, Mah-

ret kaymakamlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Fatma Sultan'la evlenmiş 1012/1603'de vefat etmiş, Atik Ali Paşa Camiine defnedilmiştir. *SO*, II, 285.

38 Hasan Bey-zâde, *Târîh*, tez, II, 233.

39 Hasan Paşa Enderun'da yetişerek mir-âhurluk, yeniçeri ağalığı, Rumeli ve Diyarbekir beğlerbeğliği, kubbe vezirliği ve sadaret kaymakamlığı gibi görevlerde bulunmuş, 1012/1604'de vefat etmiştir. *SO*, II, 127.

40 Mahmud Paşa Enderun'da yetişerek yeniçeri ağalığı, Kars muhafızlığı, kubbe vezirliği, Sadaret kaymakamlığı gibi görevlerde bulunmuş 1013/1605'te vefat etmiştir. *SO*, IV, 316.

41 Danişmend, *Kronoloji*, III, 527.

42 Atâ'i, s. 512.

43 Yeniçeri ile Sipahî anlaşmazlıkları için bk. M.T. Gökbilgin, «Sipahî» *IA*, X, 693.

mud Paşa'nın zahirî dostluk göstermesine rağmen aslında aleyhine olduğunu anlamıştır. Bu arada Kadıaskerlerle görüşüp durumu müzâkere ettikten sonra, ayrıca Sun'ullah Efendi ile bir mülâkat talebinde bulunmuş, fakat bu talebi Şeyhülislâm tarafından kabul edilmiştir.

Bu sırada sipahiler, Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'den Hasan Paşa'nın katli hususunda fetvâ alarak sadaret kaymakamı Mahmud Paşa'ya vermişler⁴⁴, Paşa bu fetvâyı daha etkili kılmak için Kadıaskerleri davet ederek onlara da tasdik ettirmiştir. Mahmud Paşa, sipahilerin arzusuna uyararak Hasan Paşa'nın katli hususundaki fetvâyı bir telhis ile birlikte Padişah'a göndermiştir. Ancak III. Mehmed, Padişah ile vezir arasına kulun girmesinin doğru olmadığını bildirerek Mahmud Paşa'nın isteğini reddetmiştir.

Bu sırada taraflar artık iyice belli olmuş, Sun'ullah Efendi ve Güzelce Mahmud Paşa'nın Sipahiler tarafında olmasına mukabil, yeniçerilere dayanan Hasan Paşa, aleyhine gelişen bu durumu yakinen bilerek gizlice Ağa-Kapusu'na gitmiş ve o sırada yanında bulunan tarihçi Hasan Bey-zâde'ye yazdırdığı telhisinde Mahmud Paşa'nın zorbalara 30 bin filori vaad ettiğini, Paşa ber-taraf edilmezse İstanbul'da büyük fitnenin çıkacağını ifade etmiştir.

Hasan Paşa, ayrıca bütün bu fitnenin sebebinin Sun'ullah Efendi olduğunu, daha önce yeğeni Çelebi Kadı vasıtasıyla Kara-Yazıcı'dan rüşvet aldığını anlatarak Yeniçerilerin, Sun'ullah Efendi'nin izâlesini veya hiç olmazsa Rodos'a sürülmesini istediklerini ifade eden bir telhisi Hasan Bey-zade'ye yazdırmıştır. Hasan Bey-zâde bu telhisin muhtevasını şu şekilde vermektedir :

Paşa-yı sâhibü't-tedbîr bu bende-i hakîri göricek yanma da'vet idüp, yeniçeri lisânından pâye-i serîr-i sa'âdet-masîre bir telhîs tezkire tahrîrini si-fâriş buyurdılar. Mazmûnı bu ki: »Yeniçeri kullarınız, bi'l-fi'l mesned-i iftâda olan Mevlânâ Sun'ullâh, birâder-zâdesi Çelebi-Kadı yedi ile Celâlî

⁴⁴ Na'imâ, bu fetvânın Hasan Paşa henüz yolda iken Güzelce Mahmud Paşa tarafından Şeyhülislâm'dan alınıp sipahlere verildiğini zikretmektedir. *Târih*, I, 310.

(Kara) Yazıcı'dan otuz bin guruş alıp, Sinan Paşa oğlunu ma'zûl ettirüp, bundan sonra yine tek durmayup, zorbalarla ittifâk idüp, gâh Divân basdırup ve gâh Kapu Ağası ve Darüssaâde Ağası başların taleb itdirüp hâliyâ dahi Veziriâ'zam başını istediüp, bundan sonra dahi galîz mülâhazalarda olup, lisâna gelmez tedârükler idüp fitne vü fesatdan hâlî olmamağla izâle-i vücudı lâzım u mühimm olmuşdur dirler. Gerçi Mevâlî-i izâm zümresinden olmağla zâhiren katli bir gûnedir. Ammâ Rodos cezîresine bâri sürgün olup, fetvâ hidmeti bir sâlih ü mütedeyyin ve kendü halinde olduğu müte'ayyin kimesneye verilmesi lâzım u vâcib olmağın bi'l-fi'l Anadolu Kadıaskeri olan Mevlânâ Mustafa dâ'ileri sâlih ü dindâr ve afif ü perhîz-kâr, belki sâhib-i kerâmet denilse mukarrer ü muhakkak olduğu kavî-i musaddak idüğüne binâen zikr olan fetvâ hidmeti müşârün -ileyh Mevlânâ Mustafa dâ'ilerine inâyet buyrulup anın yeri olan Anadolu Kadıaskerliği, İstanbul kazâsından munfasıl olup, müstakîm ü mütedeyyin olan diğeri Mevlânâ dâ'ilerine sadaka buyurulmak bâbında fermân Pâdişâhı-mındır deyü yazup getür» deyü fermân eyledikleri ecilden fi'l-hâl minvâl-i meşrûh üzre yazup teslîm eylediğümde bir dest-mâle bağlayup mühürleyüp yanlarında ali-koydular⁴⁵.

Hasan Paşa, ayrıca vezirlere, ulemaya, meşâyihe, rikâb-ı hü-mâyûn ağalarına, askerî ileri gelen ağalarına hitâben «Her kim ki Pâdişâh-ı zill-i İlâh hazretlerine itâ'at üzredir, yat u yarıkları ve şemsîr-i berrâkları ile ale's-seher Süleymaniye Haremine gelüp, hâzır ve ne fermân olunursa nâzır olalar. Bir akçeden yüzbin akçeye dek dirliği olanlar tehallüf ihtimâli olmaya «şeklinde 'buyuruldular' yazarak bunları geceleyin yeniçeriler ile sahiblerine göndermiş ve hepsini ertesi gün Süleymaniye Cami'i haremine davet eylemişti.

45 Hasan Bey-zâde, *Târih*, Tez, II, 247-8.

Ertesi gün büyük bir kalabalık Süleymaniye haremde cem olup, bu sırada Padişah'ın yeniçerilerden memnuniyetini bildiren hatt-ı şerifin okunması üzerine, yeniçeriler tatmin olmuşlar, ancak yukarıda muhtevası verilen telhiste belirtilen istekleri tekrarlamışlar⁴⁶, bir başka müftünün tayinini ve Güzelce Mahmud Paşa'nın katlini istemişlerdi. Vezîrîâzam bu isteklere olumlu cevap vermiş, sonra sipahî elebaşlarının isimleri tesbit olunmuş ve o sırada At Meydanı'nda Aslan-hâne önünde toplanan sipahîlerden zorbaları teslim etmeleri istenmiş ise de bunu reddetmişlerdi.

Bu sırada Saray'dan Hasan Paşa'nın telhisine gelen cevâbî hatt-ı şerifde Sun'ullah Efendi'nin azledilerek Rodos'a sürülmesi ve Ebül-meyâmîn Mustafa Efendi'nin meşihate tayini ferman olunmuştu. Rodos'a sürülmek üzere Davud Ağa kırk kapucu ile Sun'ullah Efendi'nin evine gönderilmiş, fakat durumu önceden haber alan Sun'ullah Efendi gizlice kaçarak saklanmıştı. Sun'ullah Efendi'nin görevden alınmasını fırsat bilen Hasan Paşa şehrin kapılarını kapatarak âsîleri tenkile muvaffak olmuştu. Yeniçeri Ağası Darbhane yakınında Kurşunlu hanı basarak sipahîleri katletmişti. Sipahîlerin elebaşlarından Poyraz Osman ve Öküz Mahmud ele geçirilerek öldürülmüş, böylece görünüşte mesele yatışmıştır.

Sun'ullah Efendi'nin bundan sonra sıkıntılı bir mazuliyet dönemi geçirdiği ve bunun önemli bir kısmında gizlenmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki faaliyetleri, temasları hakkında kaynaklarda pek bilgiye rastlanmamaktadır.

Diğer taraftan, Vezîrîâzam Hasan Paşa, muhaliflerine galib geldikten sonra keyfî icraatı ile pek çok kimseyi gücendirmiş böylece aleyhine bir grup oluşmasına sebebiyet vermişti. Ehl-i örf ve ehl-i şer' den bir çok kimseyi sebebsiz yere azletmiş, hatta bazılarını idam ettirmiştir. Saray ile münasebetleri bozulmuş, o sırada kendisinin yakını olan Tarihçi Hasan Bey-zâde'nin de ifâde ettiği gibi «mukarreb-i Pâdişâhî» olanlarla iyi geçinememiştir. Sipahîlerin gayesinin Sun'ullah Efendi'yi hilâfete geçirmek olduğunu, böyle bir fitnenin defini sağladığını söyleyerek, Padişahın adeta kendisine minnet borç-

46 Hasan Bey-zâde, telhis muhtevasının ocak ağaları tarafından askere tâlim ettirildiğine sonradan vakıf olduklarını söylemektedir. Târih, Tez, II, 249.

lu olduğunu söylemeğe başlamıştır. Etrafındakilerin, Hasan Paşa'nın tavır ve hareketlerini mübalağalı bir şekilde intikal ettirmeleri, neticede Padişah ve Vâlide Safiye Sultan'ın da Hasan Paşa'nın aleyhine dönmelerine sebep olmuştur. Böylece meydana gelen güvensizlik havası içinde Hasan Paşa azl ve idam edilmiştir.

Bu gelişmelerde Sun'ullah Efendi'nin etkisi olduğu hususunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak dolaylı olarak böyle bir neticenin husulü için çalıştığı düşünülebilir. Nitekim Ganî-zâde Efendi⁴⁷, Hasan Paşa'nın katlinin keyfiyetini sorduğunda Sun'ullah Efendi'nin verdiği cevabı Atâ'î şu şekilde vermektedir :

... Ganî-zâde buyurur ki Sun'ullah Efendi'den katlin keyfiyetinden sordum, Sun'ullah Efendi şöyle cevap verdiler :

Bir gece bir şahs-ı nûrânî zâhir olup, elime bir suret-i fetvâ sunup, imzâ teklif eyledi. Baktığımda Yemişçi hakkında verdiğim fetvâmn aynen suretini gördüm. O kimseden istihâm eyleyip, lutfeyle bunu bana teklif eyleme, bir def'a fetvâ verdiğim için bu güne belâya mübtelâ oldum diye imtinâ' ettiğimde, ısrâr etti. Yanımdan bir kimse 'sana bu teklifi yapan hazret-i Alidir. Karşıda erîke-nişîn olan hazret-i Rasûl-i Ekremdir. Onun emriyle gelmişdir' demesi üzerine 'sem'an ve tâ'aten' diyüp fetvâyı imzâladım. Ol sâ'at Yemişçi Hasan Paşa-yı dest-beste ve gerdûn-şikeste meydân-ı siyâsete getirdiler. Ve hazret-i Ali kellesini düşürdükten sonra oradan ayrılmışdır. Arkasından koşarak bu vak'a'nın ne zaman vukû' bulacağından su'âl ettim, bu yurdular ki yirmi günden sonra vukû' bulacak demişdir⁴⁸.

47 Ganî-zâde Efendi Medrese tahsilinden sonra Selânik, Mısır, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, Anadolu ve Rumeli kadiaskerliği yapmış 1029/1620 de vefat etmiştir. Divanı ve çeşitli eserleri bulunmaktadır. SO, IV, 152; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 349.

48 Atâ'î, s. 55.

Sun'ullah Efendi 10 Muharrem 1013/8 Haziran 1604 tarihinde meşihat makamına üçüncü defa tayin olunmuş⁴⁹ ve bu görevi 22 Rebülevvel 1015/28 Temmuz 1606 tarihine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Sun'ullah Efendinin dîni görevinin yanında siyasi olaylarla yakından ilgilendiği özellikle Padişah I. Ahmed tarafında sık sık meşveret meclislerine davet olunduğu, bu toplantılarda açık, net ve zaman zaman hükümdarı dahi sert bir şekilde tenkit ettiği dikkati çekmektedir.

Nitekim Safer 1015/Haziran 1606 da Padişahın huzûrunda akdedilen meşveret meclisine vezirler, kadiaskerler, şeyhülislâm ve hoca efendiler katılmışlardır⁵⁰. Bu mecliste Sultan Ahmed, sefer tedarikinin, geç kaldığını, bu sene mühimmatın temin olup, gelecek yıl sefere gidilmesinin uygun olacağını söylemesi üzerine, herkes hayret içinde susmuş, sadece Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi karakteri icabı sabr edemiyerek, ordu ve otağ çıkarılmış iken tekrar, bu kadar elçilere karşı, İstanbul'a dönülmesinin münâsib olmayacağını, hiç olmazsa Serdarın Haleb'de kışı geçirip, zahire tedârik ederek, ilkbaharda İran'a hareket etmesinin uygun olacağını söylemişti. Padişah ise, Haleb'e gidilmesinin fayda sağlamıyacağı mukâbelesinde bulunmuştu. Ancak Sun'ullah Efendi, luzumsuz yere sefere çıkılmış olmaktan kurtulunması ve dost düşmana karşı ordunun itibarının korunması gerektiği kanaatında idi. Bunun için de Kanunî Sultan Süleyman'ın Nahcivan seferine çıkışında Haleb'de kışlayıp ilkbaharda şarka gidişini misal vererek yine böyle yapılmasının uygun olacağını tekrarlamış, Padişah ordunun Haleb'e gitmesinin faydasını anlamadığını söylemişse de Sun'ullah Efendi, düşmana karşı, askerın Üsküdar'dan geri dönmesinin mâkul olmadığını, hiç olmazsa memleket muhafazası için askerın gönderilmesi hususunda ısrar etmişti. Şeyhülislâm'm bu kararlı tutumu, neticede Sultan Ahmed'i de yumuşatmış ve «muhafaza için Ferhad Paşa bir mikdar asker ile gitsin ve orduyu göndermeyip bile götürsün» diye buyurarak Sun'ullah Efendi'nin fikrini kabule adeta mecbur olmuştur.

49 Na'imâ, I, 393.

50 Lala Mehmed Paşa Şark seferine hareket edeceği sırada hastalanıp vefat etmesi üzerine durumu görüşmek üzere böyle bir meşveret meclisi akdölunmuştur.

Ancak Sun'ullah Efendi bununla yetinmeyip, müşavereye devamlı zahîre satın alınması için askere bir miktar para verilip verilmeyeceğini sorduğunda, Sultan Ahmed bunun karşılanamayacağını söylemesi üzerine Sun'ullah Efendi, Mısır Hazinesinden ihsan edilmesini istemiştir. Padişâh, bunu kabule yanaşmıyarak Mısır hazinesinin kendisinin cep haçlığı olduğunu söylemiştir. Sun'ullah Efendi Padişâhı ikna için Kanunî Sultan Süleyman'ı tekrar bir misal vererek, Sigetvar'a giderken Saray-ı Âmire'de bulunan bütün altın ve gümüş kap-kacağı darbhaneye gönderip sikke kestirdiğini söyleyip askere Mısır hazinesinden yardımda bulunulmasında ısrar etmiştir. Sultan Ahmed bu ısrar karşısında sinirlenerek «Efendi, sen benim sözümü anlamıyorsun, zaman zaman uymaz. Ol zamanın muktazası öyle imiş, ol vaktin halini bu zamanda niçin îrad edersin» buyurması üzerine Sun'ullah Efendi sözünün tesir etmeyeceğini anlamış meşveretde sona ermiştir⁵¹.

Burada Na'imâ, «El-mülûkü melhûmûn» (hükümdarlar ilham sahibidir) sözü gereğince Sultan Ahmed'in sözünün isabetli olduğunu, nitekim tarihçilere göre de her zamanın ihtiyacının farklı olacağını söylediklerini bu konuda Padişâh'ın görüşünün yerinde olduğuna işaret etmektedir⁵².

Bu meşveretden yeni Sadrazam Derviş Paşa son derece rahatsız olmuş, Sun'ullah Efendi'nin gayesinin, kendisini sefere göndermek olduğuna hükmederek⁵³, meşihat makamında değişikliği kendi menfaatlarına uygun görmüştür⁵⁴. Ancak Hoca-zâde Mehmed Efendi'yi teklif ettiği takdirde iki biraderinin de Rumeli ve Anadolu Kadıaskerliğinde bulunduğunu, ittifak edebileceklerini düşünerek Sun'ullah Efendi'yi azlettirip (22 Rebiulâhîr 1015/28 Temmuz 1606), Ebülmevâmin Mustafa Efendi'yi ikinci defa meşihate getirmiştir⁵⁵.

51 Na'imâ, I, 446-7; *Fezleke*, I, 277-9.

52 Na'imâ, I, 446-7.

53 Na'imâ (I, 448) Derviş Paşa'nın daha önce selefi Lala Mustafa Paşa zamanında bizzat sefere gitmesini zaruri gördüğü halde, kendisi sadarete gelince sefere gitmeyip, Ferhad Paşa'yı göndermesine dikkat çekmektedir.

54 M.C. Baysun, «Derviş Paşa», *İA*, III, 551; *Na'imâ*, I, 450.

55 Na'imâ, I, 448.

Sun'ullah Efendi, Ebülmevâmin Mustafa Efendi'nin 22 Receb 1015/23 Kasım 1606 da vefatı üzerine⁵⁶, dört aylık bir mâzûliyetten sonra dördüncü ve sondefa olarak meşihat makamına getirilmiştir⁵⁷.

Sultan Ahmed yeni Müftî ile yaptığı müşâverede⁵⁸ Derviş Paşa'nın icraatının bozukluğunu, görevden alındığı takdirde yerine kimin getirilmesinin uygun olacağından da bahsedilmiştir. Akabinde Derviş Paşa azledilerek idam olunmuş⁵⁹ ve sadaret makamı Sun'ullah Efendi'nin «ikâsıyla» Murad Paşa'ya verilmiştir⁶⁰.

Kırım Hanı seçimi meselesi bu sırada ortaya çıkmış ve Toktamış, Hanlığı ele geçirmiştir. Hoca-zâde Mehmed ve Esad Efendiler Kapudan-ı Derya Karamanî Hafız Ahmed Paşa ile görüş birliğine varmışlar, Kırım Hanı olarak Selâmet Giray'ı Toktamış'a tercih etmişlerdir. Sun'ullah Efendi ise «Saf-derûn olup» Ekmekci-zade'nin sözüne inanıp, Toktamış'ın yerinde bırakılmasını, Selâmet Giray'ı Kırımlılar'ın kabul etmeyeceğini Padişâh'a ifade etmiştir. Fakat sonunda Selâmet Giray'ın Kırım'a gidip herhangi bir engelle karşılaşmadan Hanlığı elde etmesi üzerine Sultan Ahmed, bu durumu Sun'ullah Efendi'nin basiretsizliğine hamlederek kendisini meşihatden almış ve görüşünde isabet ettiğine inandığı Hoca-zâde Mehmed Efendi'yi getirmiştir⁶¹.

Na'imâ, Sun'ullah Efendi'nin başkasının görüşüne itimad ederek fikir beyan etmesinin yanlışlığını ve bu sebeble görevden alındığını

56 Danışmend, *Kronoloji*, III, 528.

57 Na'imâ, I, 450. Burada Tarihçi, Sun'ullah Efendi gibi haksözü söyleyen bir müftünün azledilerek Mustafa Efendi'nin meşihata tayinini haksız ve yanlış bir icraat olarak görmekte ve Derviş Paşa'yı tenkit etmektedir.

58 Uzunçarşılı, şahıs konusunda yanlışlığa düşerek, Sultan Ahmed'in (Şaban 1015'de) bu meşvereti Ebülmevâmin Mustafa Efendi ile yaptığını söylemektedir. Halbuki bu tarihte şeyhülislâm Sun'ullah Efendidir. *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s. 188.

59 Na'imâ, I, 450-451.

60 Kezâ, s. 452-3. Murâd Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümâyûnda «Sen ki Vezirim Murad Paşasın hâlâ kimsenin ilkasıyla değil ve bir ferдин ricası olmaksızın hâssaten Karîha-i hümâyûnumdan vezâret-i uzmâyı sana verdim ve hatem-i hümâyûnumu gönderdim...» denilmesine rağmen, Na'imâ tayinin Sun'ullah Efendi telkini ile yapıldığını ifade etmektedir ki bu resmî ifadeye rağmen teklifin Sun'ullah Efendi'den gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

61 Na'imâ, II, 25.

ibretle nakleder⁶². Atâ'î ise, Sun'ullah Efendi'nin «Sa'y-i tavâşî ve ifsâd-ı havâşî ile azl» olunduğunu ve kendisine 750 akçe yevmiye tayin edildiğini belirtir⁶³.

Sun'ullah Efendi'nin bu dördüncü meşihatı bir buçuk yıl kadar sürmüş 20 Safer 1017//5 Haziran 1608 de mazul olmuştur. Dört ayrı meşihatı toplamı beş sene yedi ay kadar tutmaktadır. Bundan sonra vefatına kadar geçen süredeki hayatı ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. 1020/1611-2 yılında Şam yoluyla Hacca gitmiş, dönüşünden hemen sonra 8 Safer 1021/10 Nisan 1612 de vefat etmiştir. Namazını, Fatih Camiinde devrin tanınmış mutasavvıfı Aziz Mahmud Hüdâî⁶⁴ kıldırması ve Kırk-çeşme'de Hüsâm Bey Mescidi'nde⁶⁵ yol kenarına defnedilmiştir.

Vefatı için Kaf-zâde Efendi mahdûmu şu tarihi söylemiştir⁶⁶ :

Cihândan gitdi Sun'ullah Efendi
Makâmı ola nüzhet-gâh-ı cennet
Didim Ey Fâ'izî Târîh-i fevtin
İlâhî eyle Sun'ullâh'a rahmet (الهى ايله ضع الله رحمت = 1021)

Şahsiyeti

Sun'ullah Efendi'nin dürüst, samimî ve azli bahasına da olsa hak sözü söylemekten çekinmeyen sağlam bir şahsiyete sahip olduğunu bütün muasır kaynaklar açıklıkla ifade etmektedir.

Kişileri ve olayları aşırı tenkitleriyle meşhur olan Gelibolulu Mustafa Âlî⁶⁷, kadıların müderrislerin ve mevâlinin durumlarından bahsederken III. Murad ve Hocası Sadeddin Efendi'yi bu konudaki tutumlarıyla tenkit ettikten sonra III. Mehmed'in rüşvetten şiddetle

62 Kezâ, 25-26.

63 Atâ'î, s. 554; Atâ'î'den naklen, *Fezleke*, I, 348.

64 Aziz Mahmud Hüdâî için bk. H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982.

65 Hüsâm Bey mescidi, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I, İstanbul 1962, s. 74. Burada camiin banisinin Sun'ullah Efendi olduğu belirtilmektedir.

66 Atâ'î, s. 554.

67 Hayatı ve tenkitçiliği için bk. B. Kütükoğlu «Âlî Mustafa Efendi» *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1974, I. fasikül, s. 81-84.

kaçındığını, Ebussuûd Efendi'nin talebesi ve akrabası olan, dürüstlüğü ile bilinen Sun'ullah Efendi'yi şeyhülislamlığa getirmesini takdirle karşılamaktadır⁶⁸.

Sun'ullah Efendi ile yakın teması olan, hatta onun tavassutu ile yetkililerden bazı görev talebinde bulunan Tarihçi Mustafa Selânikî de Sun'ullah Efendi'den sitayişle bahsetmekte ve ilk olarak şeyhülislamlığa tayini münasebetiyle şu bilgiyi vermektedir⁶⁹ :

Evsâf-ı hazret-i Müfti'l-enâm Mevle'l-mevâlî Sun'ullâh Efendi- *dâmet fezâ'iluhû*.

Ulemâ-i dîn içinde salâh-ı hâl ve iffet üzere salâbet ve ismet-i mâlâ-keâm ile ma'rûf ve mev-sûf olan Rumeli kadıaskerliğinden müteka'id, Anadolu Kadıaskeri Ca'fer Efendi oğlu Mevlânâ Sun'ullâh Efendi Şeyhülislâm ve Müfti'l-enâm oldu. Âmme-i ulemâ mesrûrû'l-hâtır olup, garaz-ı arazdan mu'arrâ ehl-i hakk ve mâ-tekaddemden adl ü insâf ile muttasıf ve salâbet-i dîn ü diyânet ile işti-hâr bulmuş, adîmü'l-misl olmağın ta'yîn buyuruldu. Halk-ı âlem tehniyet-i mübârek-bâdiye dest-bûsa varup, bir niçe eyyâm izdihâm üzere tek u pû oldu. Mercî-i ulemâ ve meşâyh-i kirâm oldılar.

Bu devrin ilmiye sınıfına mensup şairlerinden Cinânî⁷⁰, divânında Sun'ullah Efendi için yazdığı bir kasidesinde onun meziyetlerini bir şiir üslubu içerisinde anlatmaktadır⁷¹. Şair Veysî, Sun'ullah Efendi'nin meşihatini tebrik için yazdığı mektubunda onun üstün vasıflarını ve ilmîni medhetmektedir⁷².

Koçi Bey, IV. Murad'a takdim ettim *Risalesi*'nde ulemânın durumu ve ilmiye mesleğinin bozulmasına tahsis ettiği bölümde, 1003/-

68 Âli, *Mevâ'idü'n-nefâ'is fi kavâ'idü'l-mecâlis*, İstanbul 1956 (Tıpkıbasım) s. 102-9.

69 Selânikî, *Târih*, vr. 446b.

70 Hayatı ve Divanı için bk. Cihan Okuyucu, *Cinânî, Hayatı Eserleri ve Divanının Edisyon Kritiki* (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1984.

71 Metni için bk. ekler.

72 Veysî, *Münşeât-ı Veysî*, İstanbul 1286, s. 289-291.

1594 yılını bir dönüm noktası olarak göstermekte, bu tarihten sonra bozulmanın hızlandığını, evvelâ, Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi'nin bir kaç kere sebepsiz azledildiğini, kadıaskerlerin de aynı şekilde azledildiğini ve yerine gelenlerin azil korkusu ile doğruyu söylemekten çekindiklerini üzüntü ile yazmaktadır. Ancak Sun'ullah Efendi gibi dini bütün kimsenin bir kaç kere azledilmesine rağmen «kelâm-ı hakkı söyleyüp, emr-i dîn ü devletde kat'â müsâmaha etmediğini», esâsen bu makamın böyle davranmayı gerektirdiğini belirtmektedir⁷³.

Nev'î-zâde Atâ'î oldukça uzun yer ayırdığı biyografisini verirken Sun'ullah Efendi'den daimâ sitâyişle bahsetmekte ve damadı Ganî-zâde'den nakiller yapmaktadır⁷⁴.

Hasan Bey-zâde ise, muhtemelen Yemişçi Hasan Paşa'ya yakınlığı ve onun maiyetinde bulunmuş olmasından dolayı, Sun'ullah Efendi'nin Hasan Paşa'yı acele sefere gitmeğe zorlamakla hata ettiğini, bu sebeble gerekli hazırlığın yapılamadığını söyleyerek tenkit etmektedir⁷⁵.

Kâtib Çelebi⁷⁶ ve Na'imâ bu dönem için esas itibâriyle Hasan Bey-zâde'yi kaynak olarak kullanmakta birlikte, Sun'ullah Efendi'nin dürüslüğü ve faziletinden bahsetmektedirler. Ancak Na'imâ, saf-de-rûn olduğunu, etrafındakilere çabuk inandığını belirtmektedir⁷⁷. Naimâ'nın bu tesbitinde haklı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Karayazıcı ve Kırım Hanlığı meselelerinde bu yüzden hata ettiği daha önce belirtilmişti.

Fetvâları - Eserleri - Şiirleri

Sun'ullah Efendi'nin çeşitli konularda verdiği fetvâlarını ihtiva eden mecmualara İstanbul Kütübhanelerinde rastlanmaktadır⁷⁸. Bu

73 Koçi Bey, *Risâle*, (Ali Kemal Aksüt neşri) İstanbul 1939, s. 35-6.

74 Atâ'î s. 552-7.

75 Hasan Bey-zâde, *Târih*, Tez, II, 232-3.

76 *Fezleke* I, muhtelif sayfalar.

77 Na'imâ, II, 25.

78 Örnekler için bk. a) H. Hüsnü Paşa, nr. 502, 75 varak; b) Yazma bağışlar ktb. nr. 1440, vr. 30a-96b arası. Bu kısma ayrıca 1a-68b arası müstakil varak numarası verilmiştir. c) Yeni Cami ktb. nr : 678, vr, 213a-257b arası, (213a da fihrist var). d) Seyyid Nazif Efendi ktb. nr. 20, vr. 195a - 229b arası.

mecmualar klasik tarzda mevzulara göre düzenlenmiştir. Ayrıca orijinal fetvalarından örneklere de rastlanmaktadır. Her iki çeşitten örnekler ekler kısmında verilmiştir. Süleymaniye, H. Hüsnü Paşa Ktb. nr. 502 deki fetvâ mecmuasının konu listesi ve fetvâ sayısını, Süleymaniye, Yazma bağışlar Ktb. nr. 1440 ve Yeni Cami Ktb. nr. 678 deki mecmualarla mukayeseli olarak şöyle verebiliriz⁷⁹ :

Sıra nr.	Mevzûlar	Fetvâ sayısı			Varak numarası		
		502	1440	678	502	1440	678
1	Kitâbü't-tahâre	6	6	5	1	2	1
2	Kitâbü's-salât	23	22	30	1	2	1
3	Kitâbü'z-zekât	6	6	6	3	3	2
4	Kitâbü's-savm	2	2	2	3	4	3
5	Kitâbü'l-hacc	1	1	1	3	4	3
6	Kitâbü'n-nikâh	52	52	36	4	4	3
7	Kitâbü'r-ridâ	1	1	1	7	7	4
8	Kitâbü't-talak ve'n-nafaka	93	96	59	7	7	4
9	Kitâbü'l-itâk	22	20	14	13	13	6
10	Kitâbü'l-eymân	10	13	8	14	14	7
11	Kitâbü'l-hudûd	141	115	38	15	15	7
12	Kitâbü's-serika	11	8	10	25	24	8
13	Kitâbü's-siyer	23	17	11	25	25	9
14	Kitâbü'l-lâkit ve'l-lukata	—	—	—	28	26	—
15	Kitâbü'l-âbâk	1	1	1	28	26	9
16	Kitâbü'l-mefkût	3	3	3	28	26	9
17	Kitâbü's-şirke	12	13	10	28	26	10
18	Kitâbü'l-vakf	96	95	5	29	27	10
19	Kitâbü'l-büyû'	32	32	6	37	34	11
20	Kitâbü'l-kefâle	18	17	13	39	36	11
21	Kitâbü'l-havâle	3	3	3	40	36	12

79 Buradaki mevzu listesi pratik bir gaye gözetilerek bir fetvâ kitabının muhtevası hakkında fikir vermek için eklenmiştir.

Sıra nr.	Mevzûlar	Fetvâ sayısı			Varak numarası		
		502	1440	678	502	1440	678
22	Kitâbü'l-kazâ	49	39	24	41	37	12
23	Kitâbü's-şehâde	44	45	20	44	41	13
24	Kitâbü'l-vekâle	13	19	5	47	42	14
25	Kitâbü'd-da'vâ	47	36	12	49	44	15
26	Kitâbü'l-ikrâr	19	17	12	52	47	15
27	Kitâbü's-sulh	10	11	5	54	48	16
28	Kitâbü'l-mudârabe	7	8	2	54	49	17
29	Kitâbü'l-vedî'a	18	17	4	54	50	17
30	Kitâbü'l-âriye	4	4	3	56	51	17
31	Kitâbü'l-hibe	19	18	8	56	51	17
32	Kitâbü'l-icâre	36	36	11	58	53	18
33	Kitâbü'l-ikrâh	1	4	1	61	56	18
34	Kitâbü'l-hacr ve'l-me'zûn	33	—	1	61	56	19
35	Kitâbü'l-gasb	19	19	11	61	56	19
36	Kitâbü's-şüf'a	5	5	5	63	57	19
37	Kitâbü'l-kısme ve'l-ferâiz	23	25	10	63	57	20
38	Kitâbü'l-müzâra'a	3	3	3	65	59	20
39	Kitâbü'z-zebâih ve'l-udhiyye	—	—	—	65	59	—
40	Kitâbü'l-kerâhiyye ve'l-istihsal	24	24	38	65	59	21
41	Kitâbü ihyâü'l-mevâd ve'l-arâzî	26	26	16	67	61	20
42	Kitâbü'r-rehn	14	14	7	68	62	23
43	Kitâbü'l-cinâyât	4	4	3	69	63	24
44	Kitâbü'd-diyât	67	70	18	70	64	24
45	Kitâbü'l-vasâyâ	14	15	11	75	68	25

Sun'ullâh Efendi fetvalarında «Sun'ullâh - صنع الله» imzasını kullanmıştır. Uzunçarşılı, «Sun'î» lakabını kullandığını⁸⁰, Bursalı

80 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 1977, s. 458.

Mehmed Tahir ismini «Sun'î» olarak kısaltmakta ise de⁸¹, gerek fetvâ mecmualarında ki fetvâlarında, gerekse bilhassa orijinal fetvâlarında imzasını «Sun'ullâh» olarak attığı görülmektedir.

Çok değişik konulardaki, özellikle devrinin siyasi ve sosyal olayları hakkında verdiği fetvalar dışında, çeşitli vesilelerle yaptığı yazışmalarına münşe'ât mecmualarında ve «mecmû'atü'r-resâ'il»ler içerisinde rastlamaktadır.

Atâ'î, Sun'ullâh Efendi'nin bütün bu özelliklerine ilâveten aynı zamanda şair olduğunu da söylemekte ve aşağıdaki şiirini örnek olarak vermektedir⁸² :

Şi'r

Dokunsa tîr-i mihnet ger mübâhât ile göğsün ger
Soyundun arsa-i meydâna girdin merd-i meydân ol
Ko emvâc-ı belâ gelsün nasîbin rûzgâr alsun
Derûnun derdini keşfetme sen deryâ-i ummân ol
Kabâ-yı câh ile âdem geçinsün her kaba câhil
Hüner göster, hüner-i meydâna gir sen tîğ-i uryân ol
Şeref virmez dür ü gevher, kemâl olmaz zer ü zîver
Güher göster güher kan-ı fazîlet bahr-i irfân ol.

E K L E R

Ek I : Fetvalarından Örnekler

(Süleymaniye Ktb. H. Hünsü Paşa nr. 502)

1. *Mes'ele* : Ehl-i cennetin Rabbü'l-izzetden -celle zikruhû- matlûb ve mütemennâsı nedir?

81 Bursalı Mehmed Tahir, *OM.*, II, İstanbul 1333, s. 63.

82 Atâ'î, s. 556.

El-cevâb : «Selâmün kavlen min Rabbi'r-Rahîm» dir. Ketebehû el-Fakîr Sun'ullâh, ufiye anhü. (Sun'ullâh Efendi'nin ilk imzaladığı fetvâ)

2. *Mes'ele* : Zeyd tekâlîf-i örfiyyeden mu'âf olmak üzere yedimde «mu'âf-nâme vardır, mutasarrıf olduğum tarlanın öşrin dahi vermeğe diyü mu'af-nâmede mukayyeddür diyü sâhib-i arza öşr vermemeğe kâdir olur mu?

El-cevâb : Öşr şer'îdir afv olunmaz, öşr adına harâc-ı arz ise Zeyd müstahıkk olcak tecvîz olunmuşdur.

3. *Mes'ele* : Bir vakfın yerlerinde hâsıl olan hubûbatdan sâhib-i arz öşr talib ettikde, mahsûl kabz idenler biz hubûbatı orağla biçmedik, elimizle yolduk diyü öşr vermemeğe kâdir olurlar mı?

El-cevâb : Hubûbdan olmazlar, saman ise olurlar.

4. *Mes'ele* : Selâtîn-ı mâzîyyeden biri bir vilâyeti küfrden anveten feth itdikde ahâlî-yi vilâyetin tasarruflarında olan yerlerin ve bağların her dönümüne beden-i öşr, sipâhîsine dörder akçe ta'yin ellerinde ibkâ eylese, bu ana gelince vech-i mukarrer üzre mutasarrıflar iken sipâhîleri Zeyd kanâ'at etmeyip öşr almağa kâdir olur mı?

El-cevâb : olmaz.

5. *Mes'ele* : Zeyd timarı dâhilinde olan karyanın iki sene a'şarın kabz etmeyip, re'âyânın üzerinde kalsa, ba'dehû taleb ettikde re'âyâ «Karyemizi Celâlî gâret etti «diyü a'şar-ı mezkûreyi vermemeğe kâdir olur mı?

El-cevâb : Olurlar, cümlesi gâret olundu ise.

6. *Mes'ele* : Zeyd Celâlî olup, emvâl-i Müslimîni gâret ettiği sâbit ve sicill olunup, hâkimü's-şer' habse gönderdikde, Bekir hüddâm-ı mahkemeyi darb idüp, ellerinden Zeyd'i tahlîs idüp kaçırsa, Bekr'e ne lâzım olur?

El-cevâb : Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd olunur, tevbesi tevakku' olunmaz, sâ'î-i fesâd ise emr-i veliyyü'l-emr ile katl olunur.

7. *Mes'ele* : Filori yüz yirmi akçeden ziyâdeye râyiç olmaya diyü nehy-i sultânî olmuş iken itâ'at etmeyip, ziyâdeye harc eden Zeyd'e ne lâzım olur?

El-cevâb : Ta'zîr ve habs olunur. Vülât ve hükkâm ihtiyâd edüp min-ba'd etdirmeyüp, edenlere cezâların vermek gerekdir.

8. *Mes'ele* : Zeyd-i muhtekir dâr-ı İslâm kaht-ı tâm var iken, harbî küffâr-ı hâksâr vilâyetine mücerred ziyâdeye tam idüp zahîre gönderse Zeyd'e ne lâzım olur?

El-cevâb : Avene ve zalemeden olup, sâ'î-i fesâd idüğü mukarrer ise emr-i veliyyü'l-emr ile katl olunur. Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîr ile tevbe-i sahîhası mütevakkı' ise onunla iktifâ olunur.

9. *Mes'ele* : Ta'zîr-i şedîd ne mikdâr celdedir?

El-cevâb : Otuz dokuzdur. İmâm Ebî Yûsuf'dan zâhir rivâyetde yetmiş beşdir. Rivâyet-i uhrâda yetmiş dokuzdur. Cerâ'imde te-fâvüd vardır. hâkim bunlardan ne mikdâr ile inzicârın fehm ederse anı ihtiyâr eder.

10. *Mes'ele* : Bir vilâyette «onu onbir buçukdan ziyâdeye mu'âmele olunmaya» diyü emr-i şerîf ile men' olunmuş iken yine ziyâdeye mu'âmele iden Zeyd'e ne lâzım olur?

El-cevâb : Ta'zîr olunup tasarrufu ibtâl olunur.

11. *Mes'ele* : Zeyd-i şakî dâ'imâ fîsk u fücûr idüp, re'âyânun leylen ve nehâren evlerin basup, mal ve rızıkların nehb ü gâret idüp, zulmden hâlî olmasa Zeyd'e ne lâzım olur?

El-cevâb : emr-i veliyyü'l-emr ile katl olunur.

12. *Mes'ele* : Zeyd Amr ile, Bekir-i kadıya murâfa'a olduklarında Bekir Zeyd'in yedinde olan fetvâ-yı şer'îyyesine amel itmeyüp, hilâf-ı şer' hükm eylese Bekir'e ne lâzım olur?

El-cevâb : Şerî'at-ı şerîfeyi tahkîr ile kâfir olur, hükmi kendi gibi bâtil olur.

13. *Mes'ele* : Zeyd, Amr ve Bekir'in esbâbların serika itdüğü sabit olup, be'dehû bir iki def'a serika itdüğü sabit olsa Zeyd siyâsete müstahıkk olur mı?

El-cevâb : Emr-i veliyyü'l-emr ile katl olunur.

14. *Mes'ele* : Zeyd'in evinden birkaç bin akçelik esbâb serika eden Amr ahz olunup meclis-i şer'de ikrâr eylese Amr'a ne lâzım olur?

El-cevâb : Sağ eli kesilüp tevbe-i sahîhası zuhûr edince (edinceye kadar) zindanda habs olunur, tevbesi tevakku' olunmaz, ehl-i fesâd ise emr-i veliyyü'l-emr ile katl olunur.

15. *Mes'ele* : Zeyd'in dükkânı içinde kilitli sandukın bozup binden ziyâde nakd akçesin ve ba'zı esbâbın Amr ile Bekir serikat eylediklerini tav'an ikrâr eyleseler mezbûrlara ne lâzım olur ?
El-cevâb : Mısırlar ise ellerinden sağları kesilüp habs olunurlar, tevbeleri zuhûr edince muhalled kılınur. Zeyd'in talebi ile mal mevcut ise sâhibine redd olunur, değil ise zâmin olmazlar.
16. *Mes'ele* : Zeyd'in kulu Amr, Bekir'in birkaç bin akçesin serika etdikden sonra ahz olundukda ikrâr idüp, lâkin kaçup giderken elinden aldılar dise Amr'ın ikrârı ile meblağ-ı merkûmı Zeyd'e tazmine kadir olur mı ?
El-cevâb : Olmaz, Amr'm eli kesilir.
17. *Mes'ele* : Zeyd ba'zı kimesnelerin mekân-ı muhrezlerinden esbâb u emvâlin serika eylese ahz olunup şer'ile sâbit olcak Zeyd'e ne lâzım olur ?
El-cevâb : Kadr-ı nisâbda ise eli kesilüp zindanda habs olunur.
18. *Mes'ele* : Müslimîn mahallesinde binâ olunan cami'-i şerif kurbunda kadîmî bir kinîse olup kefere âhar mahalleden gelüp câmi' önünde evzâ'-ı kâfirâne ile mürûr idüp, müslimîn mutazarrır u mütekeddir olsalar kinîse-i mezbûrenin hedmine hâkime mesâğ-ı şer'î var mıdır ?
El-cevâb : Sulhen feth olunmuş ise yokdur.
19. *Mes'ele* : Zeyd-i Yahûdî Amr-ı Müslimin evi kurbunda olan tah-tânî evini yıkup fevkânî evler binâ etmek istedikde Amr'm evinin havâsına ve medd-i basar ve ziyâ'sına mâni' olsa Amr men'idüp vaz'-ı kadîm üzre binâ eyle demeğe kâdir olur mı ?
El-cevâb : Re'y-i hâkimle olur, binâ-i refî'den men'leri meşrû'dur, tam'ı yoğsa.
20. *Mes'ele* : Zeyd'in dâri'l-harbden getirüp i'tâk eylediği kul Amr-ı zimmiden cizye talep olunur mu ?
El-cevâb : olunur.
21. *Mes'ele* : Zeyd-i zimmî İslâma geldükde on iki yaşında ve on dört yaşında ve on yedi yaşında olan evlâdı İsâmı kabul itmezlerken ba'zı kimesneler elbette İslâma gelsünler diyü cebre kâdir olur mı ?

- El-cevâb* : Bülûğları sâbit olmayacak Zeyd'e tâbi' olup müslim olurlar.
22. *Mes'ele* : Zeyd-i zimmînin zevcesi fevt olmağla aklına hıffet geldikde ben müsliman oldum dise lâkin kelime-i şehâdeti tekellüm itmese müslim olur mı?
El-cevâb : Oldum didiyse olur.
23. *Mes'ele* : Zimmî tâ'ifesi âhar diyâra giderken yolda eşkiyâ havfından başlarına beyâz dülbend sarınsalar ehl-i örf «siz beyâz dülbend sarındınız «diyü rencide itmeğe kâdir olurlar mı?
El-cevâb : İztırârları vâkî' ise olmazlar.
24. *Mes'ele* : Dârü'l-harb olan Simon vilâyetinden olup harâcın Simon'a virüp siyy olunan Hind-i harbiyyenin aslı ermeni olmağla hürre olur mı?
El-cevâb : Olmaz, ehl-i İslâm ile muhârebeleri mukarrer olıcak.
25. *Mes'ele* : Bir vakfa medyûn olan Zeyd-i zimmî Amr-ı mütevellîye eğer yarın gelüp sana buluşmazsam müslimân olmuş olayın dise irtte gelüp buluşmayıcak İlsâmına hükm olunur mı?
El-cevâb : Olunmaz.
26. *Mes'ele* : Zeyd-i müslim bir diyârda harbî kâfir elinde esîr iken ol diyâra Venedik كلب olan kâfir müstevlî olup, Zeyd'i ol dahi esir idüp bir zamân istihdâmdan sonra bir mikdâr akçesin alup itlâk etse hâlâ Zeyd dârü'l-islâmda hâkim-i mezbûrûn vekil-i mutlakı olan Amr'dan meblağ-ı mezbûrî almağa kâdir olur mı?
El-cevâb : Olur, esîr idüp bahâya kesmekle almış ohcak malını harbî evvel istilâ ile temellük etdikden sonra mevâdî'-i mezbûr anlardan istilâ ile temellük etmediyse.
27. *Mes'ele* : Asker-i İslâmdan olup cihâd mukâbelesinde tîmâr ve ze'âmet tasarruf iden kimesneler sefer-i hümâyûna me'mûrlar iken bî-vech sefere varmayup evlerinde sâkin ve kendi havâlarında olıcak tasarruflarında olan tîmârlarm mahsûli mevkûf olup mevkûfât emîni mîrî için kabz u zabt etmeğe kâdir olur mı?
El-cevâb : Olur, emr ile.
28. *Mes'ele* : Ruhbân tâ'ifesinden cizye taleb olunur mı?
El-cevâb : Nâsa muhâlata idüp kâr u kisbe meggûl olmayıcak olmaz.

29. *Mes'ele* : Sulhen feth olunan bir vilâyet keferesinin kadîmî kenîseleri harâb hâkim ma'rifeti ile vaz'-ı kadîm üzre bilâ-ziyâde ta'mîr ve termîm câ'iz olur mı?

El-cevâb : Olur, ol dahi sulhda dâhil olup hâlâ isti'mâl olunursa.

30. *Mes'ele* : Memâlik-i İslâmiyyede olan ehl-i zimmetin vilâyetleri sulhan feth olunmağla yedlerinde ibkâ olunan kenâ'is-i kadîmelerinden birinde müslim tâ'ifesi ehl-i zimmete zecren ezân okuyup namaz kılsalar ol kenîse mescid olur mı?

El-cevâb : Olmaz, İslâmda nakz hıyânetdir, ihtirâz lâzımdır.

31. *Mes'ele* : Zeyd'e bir tîmâr, berât-ı pâdişâhî ile tevcih olursa, Zeyd mahsûl-i tîmârî târîh-i tevcihden mi zabt ider, yohsa ol vilâyete varup berâtını sicille kayd itirdiği günden mi?

El-cevâb : Sâbıkın vefâtından ise berâtı târîhinden olur, azlinden ise târîh-i kaydından.

32. *Mes'ele* : Ba'zı kimesneler mâl-ı mukâtele add olunan ze'âmet ve tîmârî birer tarîk ile alup her sene mahsûlin kabz u ekl idüp mukâbelesinde ne sefere gidüp ne halife ve vekîlinin rızâsıyla seferden kalup beytûlmâle hıyânet eyleseler bu makûlelerin tîmârları ihrâç ve müstahakkına verilmek için fermân sudûrundan sonra bu husûsa me'mûr olan vukûf u şu'ûrî sebebiyle bu makûle beytûlmâle hıyânet idüp mahsûlin aldıkları tîmârların mukâbelesinde sefer hizmetin edâ etmiyenlerin tîmârların ihrâç ve âhara verdirmeye sebep olsa, niçe kimesnenin ol sûretten rızkın kat' etmeye sebep olmağla inde'llâh âsim olur mı?

El-cevâb : Olmaz, ihmâl ederse âsim ü hâ'in olur. Öyle zâlim hâ'inlerin rızkı değil ırkı kat' olunmak gerekdir, aldıkları dahi beytûlmâle redd olunmak lâzımdır.

- 33 Bu suretde Zeyd'e mu'âvenet etmeyüp belki taraf-ı hilâfında olup bir alay kimesnenin rızkın kat' etmeye sebep olursun. Bu makûle husûsa mubâşeret edenlerde kimesne ber-hurdâr olmamışdır, dünyâda ve âhiretde nedâmetin çeker diyü men' sûretinde olanlar isâbet etmiş olurlar mı?

El-cevâb : Ne'ûzü bi'llâhi ta'âlâ müslim olmazlar, fesâda sâ'î olurlar. Dedikleri emr-i Hakk'a ve kavli Rasûl'e muhâlifdir, emânât ehline verilmek farzdır. Vermeyen Allâh ve Rasûl'i ve

cemâ'at-i müslimîne hâ'in olur, bu bâbda bir kaç harâmîye merhamet edüp âmmе-i müslimîne zarar olduğuna bakmamak kemâl-i cehl ü hamâkat ve fesâd u dalâleddir. Ana nazar ihtilâl-i azîme mü'edd'dir.

34. *Mes'ele* : Zeyd-i zimmi bir vilâyete metâ' getürdükde gümrüğü müslimânlar gibi alınmak için «ben müslim ve haccü'l-Harameyn'im» demekle müslim olur mı?

El-cevâb : Olur.

35. *Mes'ele* : Memâlik-i küfriyyeden bir memleketin keferesi selâtîn-i mâziyye zamânından berü pâdişâh-ı İslâm hazretlerine tâbi' olup mâ-beynlerinde musâlaha olup biri birinin vilâyetini gâret ve ahâlisini esîr etmemeğe ahid-nâmeleri var iken yine tâ'ife-i İslâmiyyeden ba'zı kimesneler keferе-i mezbûreyi hufyeten ahz u esîr eyleseler mezbûrlara ne lâzım olur?

El-cevâb : اسراء ile esîr etmemek dahi ahid-nâmelerinde dâhil ise ta'zir ve habs olunurlar.

36. *Mes'ele* : Serhadde küffâr-ı hâksârın gulüvv ü hücumı kemâl mertebede olup gazâ vü cihâd mukâbelesinde vaz' olunan tîmâr ve ze'âmet mutasarrıf olanların cümlesi sefere gideler diyü kirâren ve mirâren hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûn vârid olup bu kadar emr ü tenbîh olundukdan sonra her biri birer tarîk ile sefere gitmeyüp, mahall-i me'mûrda bulunmamağla serdâr-ı zafer-şi'âr mezbûrların tîmâr ve ze'âmetlerini küffâr-ı hâksâr ile muhârebe eden guzât u mücâhidîne tevzi' ü tevcîh eylese ba'dehû mezbûrlar nizâ' edüp tîmâr ve ze'âmetler almağa şer'an kâdir olurlar mı ve bu makûle kimesnelere tîmâr ve ze'âmet ve vezâ'if verilmek meşrû' müdür?

El-cevâb : Kâdir olmazlar, envâ'-ı ikâba müstahıkk olurlar. Ol makûlelere tîmâr ve ze'âmet ve vezâ'if-i cihâd verilmek nâ-meşrû'dur. Emânât ehline sevk olunmak vâcibdir. Bu bâbda ihmâl vebâl-i âzîmdir, Allâh subhânehû ve te'âlâ hazretine ve Rasûl aleyhi's-selâma ve cemâ'at-i müslimîne hyânetdir. Hürmetin ihfâf edenler müslim olmazlar niçe müsliminin esîr olmasına ve niçe memâlik-i İslâmiyyenin elden gitmesine sebep bu dalâldir.

37. *Mes'ele* : Sûret-i mezbûrede vech-i meşrûh üzere sefer-i hümâyûna me'mûr olanları sıyânet idüp birer tarîk ile alı-koyup hâlâ, tî-mâr ve ze'âmetleri guzâta verilmiş iken yine alı-vermeğe sa'y edenlere şer'an ne lâzım olur?
El-cevâb : İsm-i azîm ile âsim olurlar, İslâma lâzım olan emr-i hakkı ta'zîm ve ibâdına şefkatdir.
38. *Mes'ele* : Serhadd-i İslâm'da olan kılâ'in hıfzı için ta'yîn olan mücâhidînin vazîfelerine bin yük akçe lâzım olup mühimmât-ı sefer için dahi niçe yüz yük akçe lâzım olup beytûlmâlde bu cümlelerin edâsına usret olmağın Hînd'de havâss-ı beytûlmâlden gelmiş rüşvet tarîkı ile cem' olmuş hazâ'in ü emvâl olsa halîfetu'llâh *-hullidet hilâfetuhû-* hazretleri zikr olunan emvâlin cümlesini bî-kusur alup mühimmât-ı sefere ve guzât u mücâhidîne vermek meşrû' olur mı?
El-cevâb : Olur, vâcibdir te'hîri mazınne-i vebâldir. Hazret- Rasûl *-sallallâhu ta'âlâ [aleyhi] vesellem-* böyle mâlî beytûlmâlde vaz'dan sonra minber-i şerîflerinde cümle ashâb mahzarında emrullâh böyle idüğün beyân edüp, sonra Cenâb-ı Hakk'a teveccüh edüp «Yâ Rab emrini kullarına bildirdim mi» diyü itmâm buyurmuşlardır. Sonra hazret-i Ömer *-radıye'llâhu anh-* dahi birinden zabt etmek isteyüp «Bu malı kande buldun» dedikde hedâyâdan cem' oldu dedik de «Ey Allâh düşmeni kendi halinde dursan sana bu kadar hedâyâ mı gelürdi» diyü itâb idüp zabt ettiler. Sâ'ir sahâbe ve tâbi 'în ve e'imme-i müctehidîn cümlesi bu kavli kabul irtizâ etdiler. Guzât-ı müsliminde böyle muzâyaka olup âhar yerde mâl-ı rüşvet mahzûn olmak ۞ değildir. Halîfetu'llâh hazretlerine lâzımdır ki tahlîs buyurup müstahakkîne îsâl ile müsâb ü me'cûr ve yevm-i kıyâmete değün hayrâtla mezkûr olalar. Ve'llâhu subhanehû yü'eyyiduhû bi'l-izzî ve't-temkîn ilâ yevmi'lî-haşri ve'd-dîr.
39. *Mes'ele* : Zeyd maraz-ı mevtinde mülk evini vakf edip, lâkin teslîm ve tescîl olunmasa ba'dehû vârisleri tutmamağa kâdir olurlar mı?
El-cevâb : Sülûsden mu'teberdir, re'y-i hâkim ile.
40. *Mes'ele* : Evkâf-ı kadîmeden bir zâviyeye vakf olan kurâ ve mezâri'in vakfiyyesi zâyi' ohcak, sûret-i defter-i hâkanî ile amel olunur mı?

El-cevâb : Olunur.

41. *Mes'ele* : Bir vakıf karyenin mahsûli vakfiyyesinde, mutlakâ ebnâ-i vâkıfa meşrût olup, ebnâ-i vâkıf tasarruf ederlerken, içlerinden ba'zı mahsûl-i mezkûr defter-i hâkânide ebnânın ulemâsına meşrût olmağın bize emr ile tevcîh olunmuşdur deseler i'tibâr vakfiyyeye midir, yoksa deftere midir?

El-cevâb : Arâzî beytûlmâlden ise defteredir.

42. *Mes'ele* : Evkâfı nukûd olan medrese yigirmi beş akçe ile Zeyd'e tevcîh olunup, vakfda ruhsat var iken mütevellîsi vakfiyyede «Yigirmi akçe ta'yîn olunmuşdur, ziyâdesin virmem» demeğe kâdir olur mı?

El-cevâb : Olmaz, vakfın ziyâdesi olup, Zeyd fakîr ve müstahıkk ise.

43. *Mes'ele* : Âhar diyârda olan bir medrese Zeyd'e tevcîh olunduğunda, yollarda emn olmayıp ve yol mühimmâtın görünce (görene kadar) birkaç ay eğlenüp varamasa, ba'dehû varduğunda tevcîh olunduğu târihten vazîfesin almağa kâdir olur mı?

El-cevâb : Özri vâzıh olup, zamân-ı medîd değil ise re'y-i hâkimle olur.

44. *Mes'ele* : Bir zâviye mesârifi için vakf ta'yîn olunan mezâri'den bir mikdâr yeri pâdişâh-ı zamân Zeyd'in binâ ettiği medresenin mesârifine ta'yîn edüp, hükm-i hümâyûn verdikde, medrese mütevellîsi yeri tasarruf edicek, zâviye mütevellîsi men'e kâdir olur mı?

El-cevâb : Olur, zâviye ma'mûlün bihâ ise tağyîre izn-i sultânî olmaz.

45. *Mes'ele* : Bir vakfın vakfiyyesinde mâl-ı vakf onı on birden ziyâdeye istirbâh olunmaya diyü kayd şart olursa, hâlâ vakfda muzâyaka olmağla Zeyd-i mütevellî onı on bir buçuk üzre istirbâha kâdir olur mı?

El-cevâb : Re'y-i hâkimle olur, tam' ile müflise düşürmezse.

46. *Mes'ele* : Zeyd-i hatîbin vazîfesi vakfiyyesinde beş akçe olup, ba'dehû bir tarikle sekiz olup, evkâfı kurâ ve mezâri' olmasa mütevellî-yi vakf ve nâzırları ziyâdeyi ref' ettirip vermemeğe kâdir olurlar mı?

El-cevâb : Hatîb fakîr olup, ziyâde-i mezbûre şart-ı vâkıfda âhara mu'ayyen değil ise olmazlar.

47. *Mes'ele* : Bir vakfiyyenin mazmûnı vech-i şer'î üzere sâbit olmayacak ma'mûlün bihâ olur mı?

El-cevâb : Amel olunı-geldiyse olur.

48. *Mes'ele* : Bir câmi'-i şerîfin haremünde âyende ve revende cemî' attârlar ve hurde-furûşlar yayınmak ile mürûr idenlere muzâyaka verseler, şer'an ahâli-yi belde mezbûrları hâkime men' ettirmeğe kâdir olurlar mı?

El-cevâb : muzâyaka vâki' ise olurlar, gurabâ-yı tazyîk ise olmazlar.

49. *Mes'ele* : Zeyd mülk menzilin vakf edüp, süknâsmı evlâdına şart etdükte zarûretleri olursa bey' edeler diyü şart eylese, ba'de zamânın evlâdından Amr vakt-ı zarûretle menzil-i mezbûrı bey'a kâdir olur mı?

El-cevâb : Olur, vakf batı olıcak.

50. *Mes'ele* : Zeyd-i zimmî bir kenîsenin râhiblerine vakf etmek şer'an câ'iz olur mı?

El-cevâb : Olmaz.

51. *Mes'ele* : Mahsûli, öşr ve cizye-i kefere ve resm-i çift olan medreseye hasaddan beş ay evvel müderris olan Zeyd ile müderris-i sâbık Amr ortasında mahsûl-i sene ne vechile taksîm olunur?

El-cevâb : Öşrün tamâmı, tamâm-ı sene add olunup, sene-i sâbıkâ nihâyetinden evvel zamânına gelince cem' olunan mahsûli on iki aya kısmet olunup, Zeyd ve Amr'a kaç ay düşerse kısmet olunur.

52. *Mes'ele* : Bir vakıf karyenin ahâlisine mahsûs olan mer'ayı, mütevellî halkı perişân olup az kaldılar diyü kifâyet mikdârından ziyâdesin âhar karye halkına mer'î iderin dimeğe kâdir olur mı?

El-cevâb : Vakıf ise olur, mer'a-yı kadîm ise olmaz.

53. *Mes'ele* : Sûret-i mezbûrede karyenin cümle arâzîsi vakıf olup, mer'a dahi ola arâzîden olıcak, mütevellî bir mikdârın âhar karye halkına vermeğe kâdir olur mı?

El-cevâb : Olur, vakf-ı şer'î ise. Mer'a-yı kadîm oldur ki evvelî bilinmeye, mer'a olmazdan evvel mülk-i gayr olan mer'a kadîm olmaz. Mer'a-yı kadîm, mütevellî dahiline de kâdir olmaz.

54. *Mes'ele* : Yetmiş seksen yıllık bir vakıf menzilin tescîli husûsında beyne'l-fukahâ mu'teber olan tarîka-i ma'hûde üzre olmayup, lâkin imzâsmda «Hakemtü bi-sıhhatihî mâ fihi mine'l-vakfı ve şerâ'itihî ve bi-luzûmihî» diyü yazılsa ve dahi vakıf-nâmede «*Vakkaftü vakfen sahâhan seviyyen ve habestü habsen sarîhan mer'iyyen, bi-haysü lâyübâ'u ve-lâ yümlek, ve-lâ yuhlef, ve-lâ yütlef bi-vechin mine'l-vucûh ve sebebin mine'lesbâb, bel yecrî âlâ aslıhi'l-mü'ebbed ve yukamu alâ şartıhi'l-muhalled*» denilse kütüb-i mu'teberede selefin hükmini half-ı salâha haml eylemek lâzımdır didiklerine binâ'en vakfiyye-i mezbûrenin tesciline dahl olunmayıp, vakfiyye-i mezbûre ile amel olunur mı?

El-cevâb : Olunur, târîh-i mezbûrdan beri vakfiyyet üzre zabt olunı-gelüp, vakfiyye-i mezbûre, vakfiyye'i ma'mûlün bihâ ise istishâba hüccet olur. Ekser hükkâmın hâli ma'lûm olmağla, dokuz yüz elli havâlisinde tafsîl fermân olunduktan sonra vâki' vakfiyyelerde hâkimi sıkât-ı ulemâdan mu'tedd bir kimesne olmayacak anlarda ahkâm-ı selef icrâ olunmağa mesâğ yokdur.

55. *Mes'ele* : Bir vakfın vakfiyyesinde başka kâtib, başka câbî ola diyü kayd u şart olunmuş iken, Zeyd kitâbet ve cibâyeti ma'an almağa kâdir olur mı?

El-cevâb : Olmaz.

56. *Mes'ele* : «*El-kadîmü yütrekâ alâ kîdemihî*» ka'idesine hadd-i kîdem ne kadar zamândır.

El-cevâb : Evvelini bilür kimesne olmaya.

57. *Mes'ele* : Zeyd, Amr-ı mütevelliden isticâr ettiği vakıf evde sâkin olmayup kendi isticâr ettiğinden ziyâde icâre ile âhara icâr eylese ziyâde Zeyd'in olur mı, yoksa vakfın mı olur?

El-cevâb : Ecr-i misli vakfın olur.

58. *Mes'ele* : Zeyd mütevellisi olduğu vakfın harâbe bir menziline yedi sekiz bin akçe ile merimmet mümkün iken etmeyüp, ihmâl

etmekle ziyâde harâb olup, elli bin akçe ile ancak tâ'mîr olursa, ziyâdesi Zeyd'e ihmâli sebebiyle tazmîn olunur mı?

El-cevâb : Vazîfeden makbûzı ile ta'mîr etdirilir, ta'mire muhtac iken kabz etdüğü galleden dahi âhara vermiş ise tazmîn etdirilir.

59. *Mes'ele* : Zeyd berât ile mutasarrıf olduğu vakıf mezre'anın, hîn-i hasadda bir mikdâr mahsûlin kabz etdikden sonra mezre'a-i merkûme Amr'a tevcîh olursa Amr'ın tasarrufı târîh-i berâtdan mı mu'teber olur, yoksa berât sicille kayd olunduğu günden mi mu'teber olur?

El-cevâb : Yevm-i tevcîhden mu'teber olur.

60. *Mes'ele* : Hînd, zevci Zeyd'in huzûrunda bir mülk bağı yigirmi yıldan mütecâviz mâlikâne müstakilleten tasarruf edüp, Zeyd «Benimdir» deyü da'vâ etmemiş iken, hâlen Hind vefât ettikde, evlâdına kaldıkda Zeyd zikr olunan bağ benimdir deyü da'vâ eylese, bilâ-emr istimâ' olunur mı?

El-cevâb : Olunmaz, istiklâl üzre tasarrufı müte'ayyin ise Hind ve mülki zevci tasarrufunda ise olunur.

61. *Mes'ele* : Hurda ve fâsidü'l-ayar akçe ile filori yüz seksene râyic iken, Zeyd Amr'a bir mikdâr filoriyi otuz bin akçe tesmiyesiyle karz virüp, ba'dehû ceyyid-i cedîd akçe zuhûr edüp, filori yüz yigirmiye râyic oldukda, Amr Zeyd'e istikrâz ettiği mikdâr filoriyi vermek lâzım olduğın bilmemek ile cedîd akçeden otuz bin akçe verse, hâlâ istikrâz ettiği filorinin bahâsın yüz yigirmişer akçeden hesâb edüp, ziyâdesin Zeyd'den talebe kadir olur mı?

El-cevâb : Olmaz, terâzî (تراضى) ile haklaşdılarsa.

62. *Mes'ele* : Kibâr-ı ulemâdan mansıb-ı âlîde olup, imzâsı ve hâtemi beyne'l-havass ve'l-avâm meşhûr u müte'ârif olan Zeyd, kethüdâsı Amr'dan bir mikdâr akçe istidâne etmekle, yüz bin akçe istikrâz edüp, «lâzimü'l-edâ deynimdir» deyü imzâ ve hatt ve hâtemiyle mumzî ve mahtûm bir tezkire verse, Zeyd'in vefâtından sonra tezkire ile amel câ'iz olur mı, yoksa ısbât-ı deyn lâzım olur mı?

El-cevâb : Zeyd'in hattı idüğü sâbit olup, mu'anven u mersûm ohcâk mazmûniyle amel olunur. Asl-ı deyni yahud Zeyd'in ikrârını ısbât lâzım olmaz.

63. *Mes'ele* : Zeyd arz-ı mîrî üzerinde gars olunan ba'zı mülk eşcârını sâhib-i arz ma'rifeti yok iken, Amr'a hibe eylese, hibe-i mezbûre sahîh olur mı ?

El-cevâb : olmaz.

64. *Mes'ele* : Zeyd bir diyârdâ feth-i hâkânîden beri, arz-ı mîrî üzerine mağrûs olan bağ ve bağçeyi mutasarrıf olanlar, izn-i sâhib-i arza tevakkufsuz bey' ve şîrâ ve hibe ve temlik ide-gelmişler iken hâlâ sâhib-i arz ma'rifeti olmayacak tasarrufât-ı mezkûre sahîha değildir diyü sâhib-i arz yahud bey' ve hibe edenler feshine kadir olur mı ?

El-cevâb : Bey'i sahîdir, hibesi tâmmem olmaz, sâhib-i arz edemez, hibe eden alır.

65. *Mes'ele* : Bu sûretde bâğ ve bağçe erbâbından Zeyd tasarrufundan olan bağını oğlu Amr'a hibe ve ikbâz eylese, ba'dehû Zeyd vefât etdikde sâ'ir verese zikr olunan bağı mirasa idhâl ve iktisâma kâdir olurlar mı ?

El-cevâb : Olurlar, sâhib-i arz ma'rifetinsiz ikbâz şer'an mümkün değildir, müşâ' hükmündedir.

66. *Mes'ele* : Zeyd'e bir mansıb tevcîb olundukda müjde emrin alıp giden Amr'a, Zeyd müjde diyü bir mikdâr meblağ vermiş olsa, ba'dehu Zeyd mansıb dahi üzerinde iken, meblağ-ı merkûmı Amr'dan taleb'e kâdir olur mı ?

El-cevâb : Hibe sahîha olup, Amr مرحلندن ise yahud fakir ise olmaz.

67. *Mes'ele* : Zeyd Amr'ı cünd-i sultânîye ilhâk etmek kavli ile altı yıl istihdâm eylese ba'dehû ilhâk etmeyecek, Amr sinîn-i mezbûre için Zeyd'den ecr-i misl almağa kadir olur mı ?

El-cevâb : Olur.

68. *Mes'ele* : Bir vakıf hamâmın mütevellîsi Zeyd, Amr'a üç seneye icâr ettikten sonra müddet-i icâreden hammâmın suyu kesilüp, icrâyâ kabiliyet olmayıp, hamâm mu'atta kalsa, mu'allel olduğu eyyâmın ücretini mütevellî Amr'dan taleb edüp, almağa kâdir olur mı ?

El-cevâb : Fesh-i icâre etdiyse olmaz.

69. *Mes'ele* : Zeyd, Amr-ı zimmîye cebr u ikrâh ederek İslâmı kabûl ettirse mukrehin İslâmı mu'teber olur mı?
El-cevâb : Birez İslâm üzere turıcağ olur.
70. *Mes'ele* : Zeyd-i şakî, bir karye ahâlîsinin bağ ve bahçelerinin esmârını, öküz ve inek ve keçilerin gasb ve ekl edüp ve ba'zı-nun kızlarını cebren alup, zulm ve te'addîden hâli olmasa şer'an Amr'a ne lâzım olur?
El-cevâb : itlâf etdiği tazmîn olunur, ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd olunur. Tevbesi tevâkku' olunmaz, ehl-i fesâd ise emr-i veliyyü'l-emr ile katl olunur.
71. *Mes'ele* : Zeyd-i şakî, âlet-i harb ile Amr'ın evin basıp, zevcesi Hind [e] fi'l-ı şenî' idüp emvâl ü erzâkını gasb eylese Zeyd'e ne lâzım olur.
El-cevâb : Mâl redd olunup, emr-i veliyyü'l-emr ile katl olunur.
72. *Mes'ele* : Zeyd'in mutasarrıf olduğu arzın üzerinde nâbit olan fidanlara Amr, Zeyd'in izni yok iken aşlama aşlasa kangisinin olur?
El-cevâb : Amr'ın olur, Zeyd'e aşladığı zamandaki kıymeti verir, kal'i muzırr olmaz ise Zeyd kal' etdirür, olursa kıymeti ile temlik eder.
73. *Mes'ele* : Seferde olan Zeyd üç sene serhadde hidmet üzre olup, ulûfesin almadan vefât eylese, güzeste ulûfesi sâkit olur mı, yoksa veresesine intikâl eder mi?
El-cevâb : Eder, emr-i veliyyü'l-emr ile.
74. *Mes'ele* : Zeyd'in mu'takı Amr cünd-i sultâniyye mülhak olduktan sonra vefât edüp, Zeyd'den gayrı vârisi olmasa, cümle terekesin Zeyd kabza kâdir olur mı?
El-cevâb : Kendi malı var ise olur. Tezvîr ile bi-gayri hakk mâl-i beytûlmâl olanlardan ise olmaz.
75. *Mes'ele* : Zeyd mutlakan mu'âmele-i şer'iyye harâmıdır dedikde, Amr harâm olan mu'âmele-i şer'iyye değildir, şer'î olan harâm olmaz dedikde, Zeyd harâmıdır dese, Zeyd'e ne lâzım olur?
El-cevâb : Mes'elede hilâf vardır, ne hürmetine icmâ' vardır, ne hilline. Nihâyet helâl olur deyen e'imme kavli ile amel olunur. İkisinin sözi dahi bilmemeğe mebnîdir.

76. *Mes'ele* : Beytülmâl-i Müslimîne istihdâm olunan Zeyd ve Amr, Beytülmâlden beş yük akçeyi ekl ü bel' edüp, ziyâde masraf gösterdiklerinden sonra, beynlerinde taksimde nizâ' etmekle yine ızhâr eyleseler, mezbûrlara ne lâzım olur? Bu makûle hiyânet eden kimesneler, beytülmâlde istihdâm olunmak lâıyk olur mı?
El-cevâb : Ahz u teftîş olunup, ekl ü bel' etdikleri bî-kusûr ahz olunup, beytülmâlden hizmetleri mukabelesinde vazıfe ve tîmâr zabt etmişler ise ol dahi alınıp, zamân-ı medîd habs olunurlar. Ol makûle hâ'ine ve zâlime beytülmâl ısmarlamak vebâldir ve mefâsid-i azîmeye sebebedir.
77. *Mes'ele* : Zeyd-i zimmî ba'zı arabî kitâblar iştirâ idüp, hazret-i Risâlet-penâh aleyhisselâmm ism-i şerifleri olan mevâzı'a kağıt yapışdırup tahfif eylese, yedinde bulıncak Zeyd'e ne lâzım olur?
El-cevâb : Müslimîn'e bey' ettirilmez, ta'zîr dahi olunur, dalâl-i kadîmleridür.
78. *Mes'ele* : Bir zâviyede mesnevî nakl olundukdan sonra def' ve ney ve nakkâre çalınup, mevlevî nâmına olan dervîşler raks ve semâ ederlerken bile hâzır olup, istimâ' edenlere ne lâzım olur?
El-cevâb : İstiğfâr gerekdir, hevâ-yı nefis ile istimâ' eden fâsık olur, icmâ'an.
79. *Mes'ele* : Bir kasaba ahâlisinden Medîne-i münevvere evkafı re'âyasından olanlar cümle tekalıfden mu'âf olmak için emr-i şerîf vârid oldukda sâ'irleri, mezbûrlara «Siz bizimle çekmezsiz, ahyâ ve mevtânızı, ahyâ ve mevtâmıza halt etmeziz deseler, böyle denlere ne lâzım olur?
El-cevâb : Nevâ'ib (نواب) beraber çekilür. Birez kavm himâre olup, sâ'iri tâkatlarından ziyâde teklîf olunmak zulm-i azîm olur. Ana binâ'en dedilerse ma'zûrlardır.
80. *Mes'ele* : Tâlib-i ilm olan Zeyd, ilmi terk edüp, bir şeyhden bey'at eyleyüp, ibâdete temahhus etmek mi evlâdır, yoksa ulûm-ı nâfi'a telebinde olmak mı evlâdır?
El-cevâb : Tahsîl-i ilm farîzadır, İbâdet ile cem' olur, târîh lâzım değıl.
81. *Mes'ele* : Zeyd-i zimmî fevt oldukda tasarrufunda olan yerleri oğılı Amr-ı müslime intikâl eder mi?
El-cevâb : Eylemez.

82. *Mes'ele* : Bir kal'anın tarîk-ı âmmı eyyâm-ı şitâda harâb olup, ubûr müte'assir olmağın civârında Zeyd'in bağından ubûr edenleri Zeyd men'e kâdir olur mı?
El-cevâb : yeri mîrî ise, yahud ol kal'a ve etrâfı kahr ile feth olmuş ise emr-i veliyyü'l-emr tarîk kılınur.
83. *Mes'ele* : Selâtîn-ı mâzıyeden biri bir vilâyeti anveten feth etdikde, ahâlî-i vilâyetin tasarruflarında olan yerlerin ve bağların her dönümüne bedel öşr, sipâh'sine dörder akçe ta'yîn edüp, ellerinde ibkâ eylese, bu âna gelince, vech-i muharrer üzere ahâlî-i merkûme mutasarrıflar iken, sipâhîsi kanâ'at etmeyip öşr almağa kâdir olur mı?
El-cevâb : Olmaz.
84. *Mes'ele* : Muharrir-i vilâyet Zeyd'in tasarrufunda olan yerlerin öşrünü kaldırıp, mukâta'aya bağlasa, ba'dehû Zeyd vefât edüp, yerleri âhar tasarruf ederken, sâhib-i arz zikr olunan yerlerden mukâta'a almayup öşr alurın demeye kâdir olur mı?
El-cevâb : Olmaz, emri olmayıcak.
85. *Mes'ele* : Arz-ı mîrî, inde's-şer' arz-ı öşriyye midir, yoksa arz-ı harâciyye midir?
El-cevâb : Hiç biri değildir, öşrî ve harâcî sahiblerinin mülk-i şer'ileridir, İnde's-şer' arz-ı havz (حرز) ve arz-ı memlekeden mâl-i beytülmâldir, mülk-i mutasarrıf değildir.
86. *Mes'ele* : Zeyd-i müteveffânın tasarruf ettiği yeri hâricden Amr, sıhhatinde bana tefziz etmiş idi diyü verese yüzine (يوزينه) beyyine ikamet eylese, beyyinesi makbûle olur mı?
El-cevâb : Temessük olıcak olur, emr-i sultânî üzre.
87. *Mes'ele* : Zeyd-i sipâhî, re'âyâdan hubûb harman yerine gelüp dökülmeden on درمده birin alurum diyü mûtâda muhâlif ta'sîre kâdir olur mı?
El-cevâb : Olmaz.
88. *Mes'ele* : Zeyd-i müteveffâdan evlâd-ı zukûr sığına intikâl eden yerleri, anaları Hind, Amr'a bir akçeye, ma'rifet-i sipâhî dahi yok iken virse, ba'dehû evlâd bâliğ olduklarında yerleri Amrın yedinden almağa kâdir olurlar mı?
E-cevâb : Emr-i âlî ile olurlar.

89. *Mes'ele* : Bir karye halkı bir dağın odununu yüz elli yıldan beri kat' ide-gelmişler iken, hâlâ karye-i uhrâ ahâlîsi zikr olunan dağı muharrir-i vilâyet bize çiftlik kayd eylemiştir, mezbûrları odun kat' etmekden men'e kadir olurlar mı?
El-cevâb : Olmazlar, mîrî olup, tağyîre emr-i sultanî yok ise.
90. *Mes'ele* : Zeyd'in arz-ı mîrî üzerine binâ olunan değirmenini bi'l-küllîye harâb olup, eser-i binâ kalmasa, sâhib-i arz değirmen yerini âhara icara kâdir olur mı?
El-cevâb : Olur.
91. *Mes'ele* : Zeyd mukata'alı mülk bağçesini Amr'a bey' etdikde, sâhib-i arz, semeninden öşr almağa kadir olur mı?
El-cevâb : Vakf ise eçr-i misli için terâzî gerekdir.
92. *Mes'ele* : Arâzî-i mîrîye üzerini mağrûs olan bağlar harâb olup, yerleri on beş sene mikdârı mu'attal kalup, sâhib-i arz tapu ile âhara virüp, zirâ'at itdürmek istedikde, bağların eshâbı biz âhara tasarruf etdürmeyüz dimeğe kadir olurlar mı?
El-cevâb : Mukâta'alı olup, sene ber-sene edâ ederlerse olurlar, değil ise olmazlar.

Fetvâlarda geçen terimler

- Ahidnâme, 35
Akçe, 38, 61
Anveten feth, 4, 83
Arz-ı harâciye, mîrî, öşriyye, 85
Berat, berat-ı pâdişâhî, 31, 59
Beytûlmâl, 32, 38, 41, 74, 76, 85
Câbî, 55
Câmi, mescid, 18, 30, 48
Celâlî, 5, 6
Cizye, 20, 28, 51
Dârü'l-harb, 20, 24
Dârü'l-islâm, 26
Defter-i hâkanî, 40, 41
Ecr-i misl, 57, 67, 91
Ehl-i cennet, 1
Ehl-i fesâd, sâ'î-i fesâd, 6, 8, 14, 33, 70
Ehl-i örf, 23
El-kesilme, 14, 15, 16
Emr, emr-i âlî, emr-i sultânî, emr-i şerîf, 10, 60, 79, 84, 86, 88, 89
Emr-i veliyyü'l-emr, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 70, 71, 73, 82
Fermân, 32, 54
Fetvâ, 12
Fısk u fucûr, 11
Fi'l-i şenî, 71
Filori, 7, 61
Hapis (habs), 14, 17, 35, 70, 76
Halife, pâdişâh-i islâm, 32, 35, 38, 44
Harac, 2, 24
Harbî, 8, 24, 26
Hatt-ı humâyûn, 36
Hırsızlık, serika, 13, 14, 15, 16, 17
Hükm-i humâyûn, 44
İhrac yasağı (zahire), 8
İhtidâ, İslâma gelme, 21, 22, 25, 69
İkrâh, 69
İnzâ, mumzî, 62
İzn-i sultânî, 44
Kadı, hâkim, hâkimü's-şer', 6, 12, 18, 19, 39, 45, 48
Kıdem, (kadîm), 56
Kilise, 18, 29, 30, 50
Mevkufât emini, 27
Mîrî, 27, 63, 64, 82, 85, 89
Muafnâme, 2
Mu'âmele, mu'âmele-i şer'iyye, İstirbâh, 10, 45, 75
Muharrir-i vilâyet, 84, 89
Muhtekir, 8
Mukata'a, 84, 91, 92
Mütevellî, 42, 44, 45, 46, 52, 53, 57, 58, 68
Nehy-i sultânî, 7
Öşür, a'şâr, ta'sîr, 2, 3, 4, 5, 51, 83, 84, 87, 91
Râhib, ruhbân, 28, 50
Raks ve semâ, 78
Re'âyâ, 11, 87
Resm-i şift, 51

Sefer-i humâyûn, 27	Ulûfe, 73
Selâtin-ı mâziye, 4, 35, 83	Vakfiye, vakıfnâme, 40, 41, 45, 46, 47, 54, 55
Sipâhî, sâhib-i arz, 2, 3, 41, 63, 64, 83, 84, 87, 88, 90, 91, 92	Vakıf, evkaf, 25, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 49, 50, 52, 53, 54, 57, 58, 59
Siyâset, katl, 13, 71	Yahudî, 19
Ta'zîr ta'zîr-i şedîd, 6, 7, 8, 9, 10, 35, 70, 77	Zâviye, 40, 44
Tekâlif, tekâlif-i örfiyye, 2, 79	Zimmî, ehl-i zimmet, 20, 21, 22, 23, 25, 30, 34, 50, 69, 77, 81
Temlik, 64	
Tezkire, 62	
Timâr, ze'âmet, 5, 27, 31, 32, 36, 37, 51	

Ek II *Şâir Cinânî'nin Sun'ullah Efendi hakkında söylediği Kasîde**

(Kâside der-medh-i Sun'ullah Efendi Kadıasker-i Rumeli,
el-ma'mûre)

Bir subh-dem ki mihr-i ziyâ-bahş u tâbdâr
Bu sadr-ı nüh kıbâba çıkup eyledi karâr

Bercis olunca şevket ile kadı-i kudât
Oldı felekde ana Utarid devâtdâr

Açdı debîr-i çerh-i seher rûznâmesin
Telhîs olundu yine kazâyâ-yı rûzgâr

Dîvân-ı hâdisât-ı felek oldı müzdehim
Gûyâ der-i cenâb-ı Hüdâvend-i kâmkâr

Revna-ı fezâ-yı sadr-ı ahâlî-i mülk-i Rûm
Devlet-disâr u nik-tebâr u kerem-şi'âr

Sun'-ı ilâh hazret-i sadr-ı yegâne kim
Mislin felek getürmeye devr itse sadr hezâr

* Cihan Okuyucu, *aynı eser*, Kasideler kısmı.

Revna-k-füzûde luftıyla gülşen-i kerem
Zînet-girifte nâmı ile çehre-i vekâr

Sîr-âb âb-ı adli ile ravza-i kulûb
Pür-tâb tâb-ı hükmi ile mülket-i diyâr

Rûşer-zamîr-i enverine hâl-i kâinât
Vâbeste ittifâkına ahvâl-i rûzgâr

Her dil garîk-i luce-i deryâ-yı himmeti
Herkes hemîşe behre-i lutfiyle behredâr

Bârân-ı ebr-i âtifeti feyz-bahş olup
Kim katresiyle gülşen olur niçe sûre-zâr

Bahs-ı ulûma açsa dehânın sadef gibi
Dâmânı âlemün pür olur dürr-i şâhvâr

Gassâs-ı fikret ile ne mümkün ihâta kim
Bahr-i muhît-i fazlına yokdur anun kenâr

Her subh dergehine güneş rûy-mâl olur
Gûyâ önünde suhtedür kim okur Menar

Kaddi gibi nihâl-i bülend itdi terbiyet
Rûm eylese acem mi eğer Şâm'a iftihâr

Kadrin şeh-i zamâne bilüp iltifât ider
Her-dem bulur kemâli ile kadr u i'tibâr

Ol denlüdür adaleti kim dehr-i bî-direng
Görmez adîlin itse eğer sa'y-i bî-şümâr

Âsûde sâyesinde gürûh-ı mülâzimîn
Eyler du'â-yı hayrını bi's-sirri ve'l-cihâr

Ahbâbı ile zümre-i a'dâsı müttetik
Medh ü senâsın itmede bî-sabr u ihtiyâr

Zulm eyleyüp zamânını almaz kimesnenün
Dâim zamâne ana mu'în olsa vechi var

Mînnet Hudâya mevhibe-i adl ü dâd ile
Nâm-ı şerîfi buldı güneş gibi iştihâr

İtdi felekde Toz-koparan gibi bir nişân
Kalmadı bende zerre kadar sabra iktidâr

Kadr-i refî'i galib olup geçdi üstüne
Mi'yâr-ı aklı yok bir iki nakısü'l-ayâr

Şekker yirine semm-i helâhil sunar felek
Lâl olmasun mı tûtı-ı tab'-ı suhen-güzâr

Demler dürür ki çehre-i maksûdı görmedüm
Mir'ât-ı kalbe seng-i cefâ virdi inkisâr

Çokdan yakardı âteş-i mihnet vücûdımı
Lutfun zülâli itmese anı ümîdvâr

Bîdâr idüp anı reşehât-ı mürüvvetün
Demdür uyansa dîde-i baht-ı sitize-kâr

Eyyâm-ı devletinde funûn-ı fazîletüm
Ol denlüdür ki selb idemez hasm-ı nâ-bekâr

Muhtâc olursa sânumı ben imtihân ile
Olsun kemâl-i ma'rifetüm halka âşikâr

Hubb-ı vatanla dâ'îye-i sevk u akrabâ
Olsa aceb değül sebeb-i sevk-i i'tizâr

Herkes vatan muhabbetünün mübtelâsıdur
Gönder beni diyâruma dek ideyüm firâr

İtnâbı ko Cinânî uzatdun hikâyeti
Demdür bu nazma zîver ola hüsn-i ihtisâr

Tâ mesned-i felekde olup kadı-i kudât
Mülk-i cihâne hükm ide Bercis-i kâmkâr

Tâ âlem içre eyleye erbâb-ı akd ü hâl
Tedbîr-i dîn ü devleti fi'l-leyli ve'n-nehâr

Nev-bâve-i hadîka-i ömrünle haşre dek
Sadrunda dâ'im eyleye bâkî vü pâyidâr

صحة من غير انذار
لما كان محرم اول
تكرار در رساله

سأله عليه السلام في رجل عرض دابة فبذره فظفرها في حمارين فحرم فاسد ولو سرب
بشيء فله مناع اوله وبعي ما يربط فاقضت كصناعت ابره فمردسه سور مكر است ل
دوسم عرض حال صورتك بود اعلم انه ارسال اولسور خطه ها بر نام تو قبح سور بلوب
توئی و جواب زمان سور عشق او با فاد این قمر دسه كو ندر مكل خطا فاضر
ابح فدی تم نوم و تكید انها طم انسه بشه عدا او بوجه حسن اولسور سترى او كلك
دفع اولم حاجه ادر قانون بادت حق افزره الى كسلك لافدر عرض حال ذه با زده
اوزره داعی بخر فدی اولوب ف و عالمه سامعی ذه طم به امانت كند و به
نچه مال طولندر ذوغی بابت اسه سیاسه قتل اولسور ظالمك فاده بی
اولنك قتل مشه و عذر خطبه الله حضرتكی قتل ابابو خصوص ماجور اولور اجمال
اگر سه ظلمه عالمه متولی اولوب انك مشول اولور بر خصوص اول عرض حال ذه
یا زین افزره ما هلم واقع در باقی زمان سعاد تو بادت هلكه ر الوالی العم
عنه

ارضا
صحة من غير انذار
لما كان محرم اول
تكرار در رساله

مجلس اصح اسرار مس العالی و عالمه عن الی قوم الوار اسه عرض داعی فو در
سلك سومه انما بود اعلم اس سور و انواع الثاف بصحر سور سوسه
و زمان و هود سور سول اول مقام عت نام دائم و قائم الله بود اعلم سور سول
بیانه محتاج دکندر علم سوزی محیطه لکن ام سور سول معراج در افغان ذم ان
قدمت عمال الله مشوع اولسور انون رب عت هم بنكه ر همه لدر ذم
اولندن عالی اولمه ل
المخلص الاعلی
عنه
عنه

ساهمیت بناه سلطانی ایدر عرض دایه صبر نود که بیحال لیبیک ف دی زیاده اولدوغی معلوم نولدی اولدی وقت
 کیمیزدن تیراک خصوصین امر عالی لری ایله عرض اولدیور که تاخیر ایله وقت کچوب نالکله تیراک مشکلی اولدوغی مؤثر در
 جمعا عطا اهل اسلام بولازم کلدو کله اتحاق اوزره در خان کلای عسکر ایله اکلیمیز کیمیم بودباش جاننده دایه عسکر
 ایزوب اول جانیک لوندنه واقفیمسه اذن عام اولنج لازم کلدور سردار وولای بدون جانین محافظ اسیر
 کندی اردلی اوزریندن یورملی کدر هر کایز حالیک هر وسه به مستول اولوب اهل اسلامی زیاد ایزر کت
 سزازه بیق شتر عاقلی دلدور شمدردکن بیحالک کزبنه اعتماد دایه جانین دکل ایبری شمدربلک عسکر محمود پیش
 یانه محافظیه دیرک کوندر و اوزر تمام اوزره جمیست خزینه عسکر مهتا اولدورن صلح ام معاوضه
 اولنج مناسب فکر اولسور نانی ام سادله پادشاه کلدور حق سخاوه و معالی صهری لودوسر سولاس فاندن مصون
 ایزوب سینه سادله نون عاقله امت محمد راضن اولنج دن خالی الله امین عه به بنیه الایین ^{الدیالی نعم}
 صحیح الله
 علی

Sun'ullah Efendi'nin Eflak Voyvodası Mihal hakkındaki arzı

مجلس شریف و محفل شریف لری جمعا مکرم شوبید ذوق عقیده استیقامت ایله احسان تحیات فایده نوحه قدر کیمیم
 حازریناننده سجاد و تعالی سادله ذوق و غیرت مبارک کلدور عاقله کلدور بعددنگ شویب شرفش کیمیم صلح ذوق سادله
 پیشانام معلوم کلدور رب عزت معین شرف کیمیم ذوق دوزخ ضاه کلدور ضاه کلدور مسعودر همیشه صیانت عسکر
 مؤثر و ذوق اولدور ذوق عاقله کلدور ذوق خد متلدور دوشد کلدور کلدور کلدور همیشه عز و قیاس ذوق

الحمد لله
 صحیح الله
 علی

Sun'ullah Efendi'nin bir mektubu

الایام والاعصار والنسب
تک التفت والفتی

بجهول النسب اولان هغه مجهول النسب اولان زید المجهول قرنا اسم اولان
در آردب انرا مذکورینا هغه هفت دعوات ایدوب زید مذکورین و کلمه
زینت و فلی عروس سرکا ایسه قسنت بر کلمه و جهیم اولور میان تورنوب
اسم دعا اولان

اسم دعا اولان

عزق در

کسه لعم
صح لعم
عس

الایام والاعصار والنسب
تک التفت والفتی

بند کلمت اوزلا مدت جو تنغ تنقرف اولور و حق اوبوم وقت لایم ایله
وقت ایدوب زینت ایدر کج متولینه و قسنت اوزلا شرف اعلی سیمک
بیت المال ایسم او هندیک بللی بر کلمه عجزن کتور کربوسه اوب بیت فانه
منظر ابرین دیکر کلام اولور سه سان سوربارب صاب اولان
اسم دعا اولان

اولار

کسه لعم
صح لعم
عس

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 اولوب قزنا سدر ديوانزار ايلروكي قرده واولادنه واولاد اولادنه
 وبقدرالان اقصا جاره سني بيزينه بنوره قوا سنه شرط ابرو ساجل ابرو سن
 اولوب ههنگه دفا ندين صاكي اورنه سن وقف فزوري طونما زردنگ
 سرا قار اولور لر سه سان سور توب سات واهنج اولونه
 الحامد

اولور

کسه کسم
 صبح کسم
 علی کسم

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 ههنگه عرض مونتزه ملک اوين وقف ايروب کسکنا سني رزنگه
 نکرده شرط و تعين ايلسه بقره سا بوردنه بزدن قاجم دويدين
 وقف فزوري طونما توب اوي ميرانه اذفا لنگه کور اولور لر سه
 بيان سور بلوب مشاب اولونه
 الحامد

اولور

کسه کسم
 صبح کسم
 علی کسم

موصولة بيانه هجران من ...
 عدول خان زعامت و تمارك نچه سن بر و ط بقده او مع خص طاب مرسته
 كصل لري ...
 فو كلك رصاصه سقرن قالوب بيت الله حيا حيا ...
 كهلا انه تمارك لري اخراج اولوب مستحقه و ملك لري زمان
 ملك و ...
 اسن امله بومقوله بت الماله سمات ايدب خصم لري اللوعه تمارك
 مقابله سنده سفر خدمت ادا اتميلرك تمار لري اخراج ايدب اخون
 ويرد رك سباب اولسه نجه كسبه نك اوله صورت كده و ذوق قطع
 اتك سباب اولغله عند الله تعالى اتم اولور يان بوري لوب شاب اولنه
 الحول الله تعالى علم
 اولمان اهل ابد صه ما تم و خا تني اولور
 اوله ظالم و خا تني لك رزق دكل عرق قطع
 اولونق كركيد القلري نهي بيت الماله
 ريد لونق لازمدن ...
 كنه المعتبر
 صنع الله
 عوفنه

بومور تده زينه معاونت اتوب بلکه طرف خلافتيه اولوب بوالاي
 كسبه نك رذوق قطع اتك سباب اولور سني ديور بومقوله خصوصه
 ساشرت ايد نكده كه ربحور ازا اولما شهد دت ارا خرنه نكده و عزامت
 بكد بومنع صورته اولنل اصاب اتمش اولور لري بيان بوودنله
 الجواب
 نفوذ باالله تعال مسلم اولما نك فساد سامي اولور لري ديد ككون
 امر حقه و قول رسول محمد اطمانت اهلته و بولك خوصه
 و برمين الله و رسول و جماعت مسلمينه خا تني اولور بو ابد
 بربح حراي مومت ايدب عامه و مسلمينه ضرر اولد و غنه
 بتمام كالجهل و حماقت و فساد و ضلالته
 آكا نظر اختلا عظمه موديد

اقرار ایلمه لر زوراره نه لازم اولور الجواب بصره ایسه المذنب ماعلم
 کسلوب جسس اولنور لر توبه لر زوراره ایله مخلصه قلمور زندق طلبی ایلمه
 موجود ایسه صابحه ردا اولنور و کل ایسه ضامن اولار لر و لرجه عنه
 زندق قوا عمو بکر بر قاج سگ ایشین سرقه ایتدی کصکله اخذ اولنور قن اوار
 ایدوب لیکن قاجوب کیدرکن المذنب ایسه عموک اقرار ایلمه بکر مبلغ
 مقوم زین نقیمنه قادر اولور الجواب اولما ز عموک ایلمه اولور و لرجه
 زندق عموک ایلمه بکر باغملک ایچدن اوزوم سرقه ایدرکن توبه قن
 ایدوب و باشنه یازوقن عموک بر کوزنه زندق فرسندن فرسرت
 اولوب قوت بصره مقدار زایل اولسه عمو زندق ایشی المذنب
 قادر اولور الجواب اولور زندق ماله مخلص ده مضط اولور و ایدوب
 صورت منور ده عموک بر مقدار قوت بصره زایل اولان کوزنکر ایشی
 نه مقدار ایچ اولور الجواب حکوت عدل اولور و لرجه عمو زندق عموک
 قولاشی قطع ایلمه قودمکن اولمجه قود لازم اولور الجواب اولور و لرجه
 زندق بعض کسسه کسکان محرز لردن اسباب و اموال سرقه ایسه اخذ
 اولوب زندق ثابت اولمجه زین نه لازم اولور الجواب قدر ضامن ایسه
 ایلمه کسلوب زندق جسس اولنور و لرجه عمو کتاب الیم سلسله مخلصه
 بنا اولان حاسع زندق قن قدر کسسه اولوب کوفه ایچر مخلصه
 کلوب جامع اوکنده اوضاع کاغذانه اکر مرور ایدوب بسلیم منتظر
 و سگدر اولسه اکنیسه فرنون نکه بدمنه حاکم سماع شرع وار سیدر الجواب
 صلی فتح اولمش ایسه بو قدر و لرجه عمو زندق عمو مسلک اوی
 قنبن اولان حکماء اویسی ایقوب قوفان اولر بنا ایلمه کسسه کده
 عموک اوینگر براسنه و بلیم و میناسنه مانع اولسه عمو من ایدوب
 وضع قنیم اوزره بنا ایلمه دیکله قادر اولور الجواب رای حاکمه اولور

اولنور قنفسکوه
 ایچین اولنور